

Polgárváros maradt...

Emlékművek Nagykanizsán a két világháború
között

Tartalom

Bevezetés.....	2
Elöljáróban	4
1. Gabonapiaczból a város dísztere	7
1.1 Dalolva mentek csatáról csatára	7
2. A Suszteralle.....	16
2.1 „A nemes gondolat tábora”	17
2.2 „Zöldhajtókás, sárgapitykés...”	19
3. Az irredenta város legmagasabb pontján: „az önzetlenség és hazaszeretet” szimbóluma	23
Összegzés	31
Felhasznált irodalom és források jegyzéke.....	34
Melléklet.....	36

Bevezetés

*„Így lett a tenger felé irányuló magyar ipar és kereskedelem egyik jelentős tényezőjéből a nemzeti kultúrának tervszerűen kiépített végvára.”*¹ – írta Nagykanizsa polgármester-helyettes főjegyzője 1935 márciusában a *Városkultura* c. lapban, mely egy egész lapszámot szentelt „a töretlen élni akarás városá”-nak,² tisztelegve az elmúlt évtized építő munkája előtt.

Az idézet utal arra, hogy Nagykanizsa új alapokra volt kénytelen helyezni jövőjét: az addig a kereskedelemre és iparra építő, a 19. század során fokozatosan fejlődő, polgárosodó város történetében az első világháború törést jelentett. Előtte a térség kereskedelmének összefogója, közvetítője volt. A világháborút lezáró békeszerződés következtében azonban Nagykanizsa „határváros” lett. Legfontosabb piacait, gazdasági vonzáskörzetének 60-70 %-át elvesztette, az Adria felé irányuló átmenő kereskedelme nagymértékben csökkent, számos kereskedő és iparos tönkrement.³ Zala, s benne Nagykanizsa számára Muraköz elvesztése volt a legfájóbb. A világháborút követő zavaros időben Nagykanizsa is szembenézett – a vesztes háború okozta keserűség, a halottak és az elveszett területek miatt érzett fájdalom mellett azokkal a – sürgető gyakorlati problémákkal, amit az új határ vetett fel.

A legsürgetőbb problémák leküzdése után a város saját tartalékaira támaszkodva kezdett az újjáépítésbe. Az újjáéledés, az 1918-tól 1930-ig tartó bő egy évtized építkezésének időszaka infrastrukturális fejlesztéseket jelentett: vízvezeték, csatornázás, útburkolás, intézménybővítés, -építés (kórházbővítés, iskolaépítés – annak a célnak megfelelően, hogy Kanizsa iskolaváros legyen – uszoda és strandfürdő létesítése, parkosítás stb.). Ekkor szerezte meg Nagykanizsa a „városi élet nélkülözhetetlen attribútumait”.⁴ Mindez egy koncepcióba illeszkedett, azon következetes városfejlesztési politika részét képezte, melynek szellemében készítették el Warga Lászlóval, Budapest városrendezési szakértőjével 1925-ben Nagykanizsa városrendezési tervét.⁵ A terv külön foglalkozott a város közttereivel, melyek a város kialakulása jellegzetességeinek köszönhetik létüket. Nagykanizsa öt irányba ágazó postautak keresztezési pontjában fekszik, így a sugaras alaprajzú települések közé tartozik. A

¹ Hegyi Lajos: Nagykanizsa kultúrája. In: *Városkultura. Városfejlesztési és Idegenforgalmi folyóirat.* 1935. VIII. évfolyam, 4-5. szám 62.p.

² Krátky István polgármester által használt megfogalmazás in.: *Városkultura. Városfejlesztési és Idegenforgalmi folyóirat.* 1935. VIII. évfolyam, 4-5. szám 57.p.

³ Kunics 2001. 201.p.

⁴ *Városkultura. Városfejlesztési és Idegenforgalmi folyóirat.* 1935. VIII. évfolyam, 4-5. szám 57.p.

⁵ Kunics 2001. 201. p.

hosszában egymástól messze elágazó, a határba hosszan kinyúló öt utat kezdetben nem kötötték össze további utcák. Az elsődleges szerepet az utcahálózat kialakulásában a bécsi-légrádi (észak-déli) és varasdi-pécsi (kelet-nyugati) út játszotta.⁶ A központi szerepet betöltő Piarcsi, később Fő útnak nevezett út mentén alakult ki fokozatosan az a három tér, amelyek ma Nagykanizsa belvárosát, központját képezik. Ez a három tér az Eötvös, Deák és Erzsébet tér. Lentről, az Erzsébet térről keleti irányba a Deák téren át szalad fel a Fő út és vezeti az arra járókat a Kanizsa legmagasabb pontján elhelyezkedő Eötvös térre.

Barbarits Lajos Nagykanizsáról írt, 1929-ben megjelent monográfiájában találjuk: „Szobrásszattal kapcsolatban csak annyi megemlíteni való van Nagykanizsáról, hogy azon ritka városok közé tartozik, melyeknek semmiféle köztéri szoborműve nincs”^{7*}. A városrendezés során új külsőt nyert, megszépült terek természetszerűleg igényelték a köztéri alkotásokat, mely találkozott azon elvárással, hogy emléket állítsanak a nagy háborúnak, és áldozatainak. Országos szinten már a háború kitörése után nem sokkal felmerült annak gondolata, hogy az elesetteknek emlékművet állítsanak,⁸ a magyarországi első világháborús emlékműszobrászatnak azonban a legfőbb ösztönzője egy 1917-ben kiadott belügyminiszteri rendelet, amely kötelezte a településeket a háborúban meghaltak emlékének megörökítésére.⁹ Késéssel ugyan, de 1930 és 1934 között egymásután négy emlékművet is emeltek Nagykanizsán, mindegyiket a város tengelyét képező három tér valamelyikén. Ezek: a 20. honvéd gyalogezred, a Muraköz Országzászló, a 48. gyalogezred és a Nagy-Magyarország emlékművek.

Egy dolgozatban említésüket indokolja, hogy egy szűkebb időszakban, 1930 és 1934 között állították őket, azon a három téren, amely elhelyezkedése s városban betöltött szerepe révén lényegében egy közeget alkot.

Ezek az emlékművek egy olyan háborúhoz, az első világháborúhoz kapcsolódnak, amely mindenkit egyformán negatívan érintett, az elkeseredett fájdalom, gyász, olykor düh érzése közös volt, létezett egyfajta konszenzus.

⁶ Kunics 2009. 267. p.

⁷ Barbarits 1929. 369. p.

* Megjegyzendő, hogy Nagykanizsa nem volt egészen híján a köztéri alkotásoknak, hiszen 1758-ban egy fogadalmi szobrot állítottak fel az Erzsébet téren. Ez a Szentháromság-szobor, amit története során sokszor helyeztek át. Barbarits idézete tehát arra utalhat inkább, hogy Kanizsának nem volt *nem egyházi* emlékműve, vagy nem volt *hősi emlékműve*, ami, lévén egy évtized telt el a háború óta, szokatlan lehetett.

⁸ Nagy 1991. 131. p.

⁹ Wehner 2010. 24.

Felmerül azonban a kérdés, hogy az egyének érzése megragadható-e egy közös érzésben, s ezek az emlékművek mennyiben szolgálják a közös emlékezést és reflektálnak a közelmúlt eseményei által kiváltott érzelmekre, segítenek azok feldolgozásában, s mennyiben inkább politikaiak, vagyis a kollektív tudat, közös történelemkép és műveltséganyag befolyásolásának eszközei.

Ezek a szobrok közösen példázzák a politikai szféra/városvezetés és a magánszféra/városi közösség közti kapcsolat városképet, ezáltal életteret, potenciálisan pedig a közgondolkodást, korszellemet befolyásoló hatását.

Dolgozatom ezért nem lehet más, mint korfestés, Nagykanizsa két világháború közt uralkodó hangulata egy kis szeletének megragadása közterein álló szobrainak történetén keresztül. Célom, hogy feltárjam az egyes emlékművek társadalmi és politikai aspektusokból értelmezhető jelentőségét, a városban az adott korban, tehát a két világháború között betöltött szerepét.

Munkám elsődlegesen korabeli források feldolgozásán alapul, s kronologikus sorrendet követ. Először a 20. honvéd gyalogezred szobrának, majd a Muraköz Országzászló felállításának, ezt követően a 48. gyalogezredének történetével, végül a Nagy-Magyarország emlékművel foglalkozom. Ezek az alkotások elhelyezkedésüket tekintve is sort alkotnak, s egy környezetben helyezkednek el, ezért tárgyalásukat minden esetben megelőzi azon tér rövid leírása, amelyen állnak. Így egy folyamat rajzolódik ki, amelynek során Nagykanizsa eljut az egyszerűbb (politikai) emlékművektől egy irredenta szobor felállításáig.

Elöljáróban

Mindenekelőtt azonban szót kell ejteni a korszakról, amelyben a szobrok születtek. Az emlékművek, s azok avatása mindig lehetőséget jelent a mindenkori politikai vezetés számára ideológiája hangoztatására. A két világháború közötti időszakban emelt világháborús hősi emlékművek és irredenta szobrok esetében is így volt ez, s avatásuk és a körük szerveződő ünnepek alkalmat teremtettek a Magyarország tragédiájára emlékeztető és feltámadásába vetett hitet hirdető, revíziós politikába illeszkedő rendezvényeknek.¹⁰

¹⁰ Zeidler 2002. 17. p.

Nagykanizsán a dolgozat tárgyát képező négy emlékmű felállítására 1930 és 1934 között került sor. Ez a világháború után tizenkettő, a trianoni szerződés aláírása után tíz évvel később történt, egy olyan időszakban, amikor a magyar külpolitika egy aktívabb időszakában a revíziós politikának határozottabban adott hangot.¹¹

A világháborút követő időszakban az ellenforradalmi kormányzat első éveiben intenzív propagandát folytatott a történelmi Magyarország feldarabolása ellen, kialakultak a korszak Trianon ellenes, és revíziót követelő első jelszavai, 1921. január 16-án pedig felavatták a budapesti Szabadság téren az Irredenta szobrokat, amelyek programadói lehettek a két világháború közötti időszak magyar köztéri szobrászatának. A békeszerződés törvénybe iktatása (1921. július 26.) után azonban a kormányzatnak korlátoznia kellett a Trianon ellenes propagandát hirdető szervezeteket. A magyar külpolitikában egy passzívabb időszak következett, amikor a Bethlen-kormány szövetségeket keresett politikájához, s ekkoriban a revízió nyílt hirdetésére nem volt lehetőség. A szövetségest Olaszországban lelte meg Bethlen István. Magyarország 1927. április 5-én kötött barátsági, békéltetési és választottbíróági szerződést Mussolini Olaszországával. Ennek eredményeként a miniszterelnök alkalmasnak találta a körülményeket egy aktívabb külpolitika megkezdésére, melyben helye volt a békeszerződés nyílt bírálatának is. Erre a Zalaegerszegen 1927. május 27-én elmondott beszédében vállalkozott először Bethlen.¹²

Ezt követte Lord Sidney Harold Harmsworth Rothermere magyarbarát kampánya 1927. június 21-től, majd július 27-én megalakult a Magyar Revíziós Liga, a hazai és külföldi propaganda legfontosabb szervezete. Mindezek kedveztek az irredenta kultusz erősödésének, országszerte a Nagy-Magyarország kultuszához kapcsolódó emlékműveket állítottak és rendszeressé váltak a revíziót követelő szónoklatok. Emellett említeni kell az 1925-ben Urmánczy Nándor által életre hívott országzászló-mozgalmat is.¹³

A főbb irredenta kultuszelemek és toposzok már a háborút követő kezdeti években megjelentek Magyarországon. Az irredentizmus szimbólumkészletét három típusba lehet osztani: az egyik a krisztusi szenvedéstörténet vulgarizálása, a másik az 1848-49-es szabadságharccal von párhuzamokat, míg a harmadik a honfoglaló-honvédő szimbólumpáros

¹¹ Zeidler 2009. 483-484. p.

¹² uő.uo.

¹³ uő.uo.

felelevenítése.¹⁴ Ezek az elemek visszaköszönnek a Kanizsán emelt emlékműveken és az avatásukon elhangzott beszédekben is.

Az országos folyamatok ugyanis Nagykanizsán is lezajlottak, a „végváros”-ban emelt emlékművek jól illeszkednek a korszak emlékműveinek sorába, tipikus ízt adva az „irredenta város”-nak.

Ami a háború utáni, szűkebben pedig az emlékművek szempontjából releváns időszak (1930-1934 közötti) politikai viszonyait illeti, elmondható, hogy Zala megyében a dualizmus korában kialakult konzervatív társadalmi struktúrát az annak élén állók a forradalmak idején sikerrel átmentették, rendbe hozták és a reformkísérleteknek is sikerrel álltak ellen az 1920-as években, s az erőviszonyokon a gazdasági válság sem változtatott.¹⁵ A korszak elején reformkísérlettel léptek fel például a szociáldemokraták, akiknek egyedül Nagykanizsán lehetett bázisuk. Jellemzően azonban itt sem juthattak szóhoz, s a korszak egészében Kanizsán és Zala megyében a keresztény-nemzeti, konzervatív erők és a kisgazdák voltak egymás kihívói. A nagykanizsai kerületből a választások alkalmával minden esetben a kormánypárti jelöltek kerültek a nemzetgyűlésbe, a kanizsai városvezetés élén 1930-ig Sabján Gyula, utána Krátky István személyében pedig végig keresztény nemzeti alapon álló polgármesterek működtek (bár utóbbi pártonkívüli jelöltként győzött).¹⁶

A revíziós politikával kapcsolatban itt kell szót ejteni Zala megye és a trianoni döntés viszonyáról. A békeszerződés értelmében Zala vármegye területének egy hatodát (a teljes Muraköz: a Perlaki és a Csáktornyai járások, a Nagykanizsai járásból Légrád, az Alsólendvai járásból 48 község), lakosságának egynegyedét veszítette el.¹⁷ A zalai elit számára Muraköz elcsatolása mitikus eseménnyé vált, amelynek nyomán kialakult az elképzelés, hogy a terület Zala megye „gyarmata” volt. Ez azonban nem elnyomást jelentett az ott élők számára, hanem csak előnyökkel járt, s ezért ők a Magyarországhoz való csatlakozásra vágytak – vélekedtek a zalaiak. A határkijelölés során a jugoszláv hatóságok részéről elkövetett atrocitások mellett „az ilyen típusú romanticizáló gondolkodásmód is hozzájárult ahhoz, hogy a megye lakossága még évtizedeken át hurcolta magával a fájdalmat és gyűlöletet, amit a Muraköz és a Mura elvesztése miatt érzett.”¹⁸ Az említett atrocitások hozzájárultak ahhoz is, hogy az országban megalakuló irredenta szervezetek különösen stabil bázisuknak tekintették Zalát, külön

¹⁴ Zeidler 2002. 17. p.

¹⁵ Paksy 2006 89. p.

¹⁶ uő.uo. 42., 63., 79., 88. p.

¹⁷ Csóti 2000. 214-217.p. 214.p.

¹⁸ uő.uo. 217. p.

kiemelendő a „Muraközi Szövetség”, amely a területről menekülőkből jött létre, s tevékeny szerepet vállalt az 1941-ben visszafoglalt Muraköz irányításában.¹⁹

Zala megye és a trianoni szerződés által különösen érintett Nagykanizsa tehát kiváló terep lehetett a kormány revíziós politikájának hirdetéséhez. Erre pedig alkalmat szolgáltatott az emlékművek, a következőkben álljon itt azok története.

1. Gabonapiaczból a város dísztere

A város létrejöttében döntő szerepet játszó észak-déli (bécs-légrádi) és kelet-nyugati (pécs-varasdi) utak kereszteződésében létrejött tér az Erzsébet tér, amely – ahogy már a középkorban is – ma is Nagykanizsa főterének számít.²⁰

A tér elnevezésének változása jól mutatja a város életében betöltött funkciójának változásait is. Kialakulásakor, a 18. század elején központi fekvése (utak találkozási pontja) s tágassága volt döntő. A „Piarcsi utca”- majd Gabonapiacz-ként nevezett tér az 1870-80-as évekre azonban már nem csak a város legforgalmasabb piactere, hanem a város gazdasági és hivatali életének központi helye, „fő tere” lett. Ennek szellemében az 1870-80-as évektől a térrel kapcsolatos városrendezési intézkedések, szépítő törekvések is jól mutatják a városvezetésnek azt a célját, hogy a Főter néhány évtizeden belül valóban a város díszterévé váljék. Nevének újabb megváltoztatására 1898-ban került sor. Erzsébet királyné halálának hírére a képviselőtestület azév szeptember 15-én rendkívüli közgyűlést tartott, ahol döntés született arról, hogy a város főterét ezentúl „Erzsébet” névvel jelöljék.²¹ Ezen a téren állították fel Nagykanizsa első köztéri szobrát.

1.1 Dalolva mentek csatáról csatára

Nagykanizsa köztéri szobrainak sorát a 20. Honvéd és Népfelkelő gyalogezred emlékműve nyitotta. Bár felállítása viták keretében történt, a 20. század folyamán pedig sokszor költöztették indokolatlanul egyik helyről a másikra, a szobor két szuronyosa napjainkra visszaverekedte magát eredeti helyére, az Erzsébet térre.

¹⁹ Csóti 2000. 217.p.

²⁰ Kunics 2009. 267. p.

²¹ uő. uo. 276-283.p

Az 1866-ban alakult 20. honvéd és népfelkelő gyalogezred Nagykanizsa „háziezrede” volt. Az első világháborúban hősiiesen harcolt Galíciában, majd a Kárpátokban, 1916-tól az olasz hadszíntéren, az Isonzó és a Piave völgyében. IV. Károly kitüntetésként az ezred élére báró Szurmay Sándor m. kir. honvédelmi miniszter, altábornagy személyében „ezredtulajdonost” nevezett ki. Ebben a magas kitüntetésben a 20. honvéd gyalogezreden kívül csupán egy honvédezred részesült.²²

A világháborút túlélő bajtársak elhatározták, hogy hősi halottaiknak emléket állítanak, melyhez a fedezetet adományokból gyűjtötték össze. Bizottságot hoztak létre erre a célra, melynek védnökei Rott Nándor veszprémi megyés püspök és báró Szurmay Sándor ny. gyal. tábornok, volt honvédelmi miniszter voltak. Elnökei az egykori ezredparancsnokok – Seide Rezső ny. altábornagy, vitéz Szepessy Aladár ny. tábornok és Horváth Gyula ezredes – mellett Czobor Mátyás, Zalaegerszeg polgármestere; Kállay Tibor ny. pénzügyminiszter, Nagykanizsa nemzetgyűlési képviselője; dr. Tarányi Ferenc, Zala és Vas vármegyék főispánja; Bódy Zoltán alispán; Reischl Imre, Keszthely bírása; Czech József ny. altábornagy, volt ezredparancsnok; Sypnievszky György ny. tábornok, volt ezredparancsnok; Shvoy István m. kir. honv. tábornok, volt ezredparancsnok; valamint Sabján Gyula, Nagykanizsa polgármestere. Tagjai: Angyal Nándor m. kir. honvéd őrnagy; vitéz Grassy József vkszt. m. kir. honvéd százados; Reischl Richárd v. népf. százados, nemzetgyűlési képviselő, Gálos Rezső v. tart. hadnagy, iskolaigazgató; Csorba István, m. kir. honvéd alezredes; Szigriszt László, ny. áll. honvéd százados.²³

A gyűjtés egyik legjelentősebb eseménye az 1929. március 19-én este a Fővárosi Vigadó nagytermébe hirdetett díszhangverseny volt. A Zalai Közlöny így írt a sikeresen lezajlott rendezvényről: „A rendezőség olyan programot állított össze, hogy ezáltal a díszhangverseny Budapest ideai zenei évadjának egyik legkiemelkedőbb teljesítményét produkálta.”²⁴

Az emlékműhöz a városi tanács is anyagi hozzájárulást ígért, amelyről „beható és nagyrészen felesleges vita”²⁵ alakult ki. A város ugyanis eredetileg egy általános emlékművet akart állítani minden, az első világháborúban hősi halált halt kanizsai emlékének.

²² Kunics Zsuzsa muzeológus, a nagykanizsai Thúry György Múzeum munkatársa szívélyes szóbeli közlése

²³ A 20-as emlékmű végrehajtó bizottsága. In: A 20-as Honvédek és Népfelkelők Nagykanizsán felállított „Hősi emlékműszobrának” története. Eredeti okmányok alapján összeállította: Győry Sándor, a szoborbizottság titkára. (továbbiakban: 20-as album)

²⁴ Zalai Közlöny, 1929. március 22.

²⁵ Zalai Közlöny, 1929. április 12.

Ennek helyéül a Deák teret jelölték ki, amelyet azonban a bajtársak és családtagjaik a magánkezdeményezés útján megvalósuló, a 20. honvéd gyalogezrednek emléket állító szobor számára kiszemeltek. Az 1929. áprilisi közgyűlésen felszólalók nem értettek egyet a külön szobor tervével, a „hősi halotti érdemek és kultuszok felparcellázásával”. Voltak köztük, akik támogatták a városi hozzájárulást, ám figyelmeztettek, hogy a külön szobor nagyrészt így is a családtagok költségéből valósul meg, vagyis a város kötelezettségének még nem tett eleget. (A dolgozatban szereplő egyik emlékműnél sem merült fel azonban érvként, egyszer sem hivatkoztak az 1917-es rendeletre.) A kérdést úgy oldották meg, hogy a város 5000 pengőt adott a szoborra (az emlékmű teljes költsége 20 500 pengő volt), de elhatározták egy másik emlékmű állítását is.²⁶

Ezt követően 1929. június 6. és augusztus 31. között lezajlott a pályázat. Hét művész által alkotott kilenc szoborterv érkezett be. A pályázaton indult többek között Istók János, Hybl József, Thúry Jobbágy Miklós, Horváth Béla, de megbízás útján elvállalta volna Kisfaludi Strobl Zsigmond és Zala György is. A pályázati kiírás szerint a bizottság olyan emlékművet tartott volna alkalmasnak, mely „a gyalogezredet mint a volt m. kir. honvédség egyik legvitézebb ezredét örökíti meg (...) Nem komor síremléket akarunk, melynek látására elkomorodunk, hanem lelkesítő emlékművet, (...) mely a hős 20-as honvédek hadi dicsőségét, (...) vitézségét jelképezze, melyből, a jövő nemzedék példát lásson.”²⁷

A bírálatot 1929. szeptember 1-én tartották Budapesten, Szurmay báró elnöklete alatt. Részt vettek rajta: Reischl Richárd; vitéz pilicai Biffl Ferencz ny. altábornagy; Király Sándor tanácsnok Nagykanizsa képviseletében (ő Sabján polgármestert képviselte, aki nem tudott részt venni – Győry Sándor szoborbizottsági titkár szerint a polgármester azért nem jelent meg, mert ellenezte a külön szobor tervét²⁸); Várady Lajos őrnagy, festőművész; Markó Lajos őrnagy, festőművész; Antal József volt őrmester, festőművész (a három utóbbi személy az ezred tagjai voltak, s azon kívánságnak megfelelően vettek részt a bírálatban, hogy művészeti szempontok érvényesüljenek a nyertes pályázat kiválasztásában); Grassy József; valamint Győry Sándor volt népfelkelő százados, a bizottság titkára.²⁹

²⁶ Zalai Közlöny, 1929. április 12.

²⁷ Pályázati kiírás. in.: 20-as album

²⁸ Győry Sándor levele kelt.: 1929. augusztus 24. in.: 20-as album

²⁹ Bírálati Jegyzőkönyv. kelt.: Magyar Királyi Országos Tiszti Kaszinó, Budapest, 1929. szeptember 1. In: 20-as album

A tervek közül a „Dalolva mentek csatáról csatára” jeligés tervet, Hybl József alkotását fogadták el. Hybl terve valósította meg ugyanis leginkább a pályázatban megfogalmazott elvárásokat. Ahogy Hybl fogalmaz: a pályázati kiírásban szereplő elgondolásból kiindulva „két alakkal érzékeltetem a kitűzött célt. Az egyik a fiatal, temperamentumos, a hazáért minden áldozatra kész honvéd, a másik a meggondolt, lassú tempós, öreg népfelkelő. Mindkettőt harcközben nagy mozgással ábrázolom, mivel a vitézséget, az elszántságot kívánom érvényre juttatni. A bronzmű talapzaton a lövészárk előterét előzőleg az ágyúzás által föltépett, megtépázott szöges drótkadályt a roham utolsó fázisában tárja elénk. A roham hevében átgázol a szétlőtt drótkadályon és az ellenséges lövészárk előtt áll, hogy az ott lévő, még védekező ellenséget kézitusában legyűrje. A meggondolt lassú tempós öreg népfelkelő a magasra emelt megfordított puska boldogabb végével készül halálos csapást mérni az előtte lévő ellenségre, míg a lappangva előretörő honvéd, összehúzódva – hogy kisebb célt mutasson – mint az oroszán ugrásra készen, szuronnyal vág magának utat a glóriás magyar dicsőségbe.”³⁰ A bírálók is kiemelték, hogy megkapó a szobor lendülete, a mozgás azt ábrázolja, ahogy „apa és fia válllvetve”, egymással versenyre kelve, hazafias odaadással harcolnak. Egyedül Király Sándor tanácsnok nem értett egyet, jelezte, hogy Sabján polgármesternek személyesen is meg kellene tekinteni, s rábólintania a nyertes pályázatra. Bár a polgármester cselekvési szabadságot engedélyezett, és nagyobb összeggel is hozzájárult az emlékmű felállításához, de mivel annak helyét a kezdeményezők kérésére a Deák térben jelölték ki, nem lehet akármilyen szobrot állítani oda. Így adott hangot a városvezetés véleményének: „Márpedig akkor, amikor a Deák Ferencz teret kijelölte, ezt azon gondolattal tette, hogy a templom előtt [Felső templom, r.kat. templom – a szerz.], az Isten háza előtt monumentális szobormű fog hirdetni az utókornak, a kanizsaiaknak, a városba érkezőknek egy nagy gondolatot.” A hazafiság, odaadás, Istenbe vetett hit, megnyugvás érzései lettek volna azok, „aminek szoborban való megérzéskeltetésére ezen helyet odaadni akarta. Tán arra is gondolt, hogy az Isten háza elé profán gondolatot kifejező emlékművet a vallási áhítat terhére nem is lehet felállítani? Aztán ne felejtjük el, hogy az ott korzózó kanizsaiaknak ezen szobor állandóan a szemük előtt lesz. Ha rápillantanak, kell, hogy az, amit a szobor kifejezni akar, már messziről – monumentális volta miatt is – ki is fejezze azt.”³¹

³⁰ Hybl József pályázatának írásbeli része. In: 20-as album

³¹ Király Sándor tanácsnok hozzászólása a bírálaton. Bírálati Jegyzőkönyv. In: 20-as album

A Király által elmondottakkal szemben azt hozták fel, hogy csak rövid idő áll rendelkezésükre, döntenüik kell, nehogy a pályázók máshova is benyújtsák munkájukat, s esetleg a legjobb alkotást máshol állítsák fel. A monumentalitás kérdését csak pénzkérdésnek tartották: ha több pénz lenne, ugyanazon szobrot nagyobb méretben is elkészíttethetnék. Markó pedig azzal érvelt, hogy bár Kanizsának kell egy közös emlékmű, de nem szabad elfeledkezni arról, hogy a gyalogezred pénzéből készült emlékmű legyen a „huszasoké”. Ezenkívül pedig az ezred célja nem az, hogy az emlékművet csak kevesek értsék, hanem a „kis kanizsaiaknak” akar szobrot emelni. Akik ha rápillantanak, így szólhatnak gyermekeiknek: „Így néztünk ki, így verekedtünk, ti is így cselekedjetek.”³²

A nyertes pályamű tehát Hybl József alkotása, amit azonban a következő napokban Sabján Gyula polgármester is megtekintett. Véleményét így fogalmazta meg: „A 20-as szoborterv katonai jellege ellen kifogást nem emelhetek, mert hisz a bizottság kimondottan katonai honvéd jellegű szobrot óhajt felállítani. A kivitel módjához szintén keveset szólhatok, azt úgy tudom a művész-szakértők már úgyis megmondották. Bár furcsának, „groteszknek” tartom azt a helyzetet, ami a magasra tartott puska által adódik. Nekem csak az iránt van aggályom, amit helyettesem: Király tanácsnok úr is kifejtett, hogy én oda, a Deák Ferencz térre a Felső templom elé egy *monumentális*, nagy gondolatot kifejező szobor felállítását gondoltam. Tudniillik, a tér a Felső templomtól a Sugár úti kereszteződésig cca. hat métert lejt. Nem tudom elképzelni, hogy milyen képet fog tártani a templomból kijövők szeme elé, - ha felülről lefelé nézik, - hátulról ez a „groteszk” mozgást kifejező szobormű.”³³

Ezután javasolta, hogy a szobor ne a Deák térre kerüljön. Az általa említett helyeket azonban Győry, a szoborbizottság titkára nagyon periférikusnak ítélte, ahol a szobor nem érvényesülhetne. Végül abban maradtak, hogy Hybl utazzon le Nagykanizsára, s a bizottság vele együtt döntsön az emlékmű helyéről.

A megvalósulás útjára lépett 20-as szobor (röviden így emlegették) helyének kiválasztása kapcsán azonban újra fellángolt a vita, amelyben a Zalai Közlöny is határozott álláspontot foglalt el. Eszerint a legjobb az lett volna, ha a város egyetlen, valóban monumentális emlékművet állíttat, ami megfelel a hősi áldozat nagyságának, és „Nagykanizsa város nem annyira jelenlegi, mint jövő szépeészeti kívánalmainak!” A lap szerint sem szerencsés a hősi érdemek „felparcellázása”, valamint a városi közönség kegyeletének megosztása. Csak közös

³² Bírálati Jegyzőkönyv. In: 20-as album

³³ Jegyzőkönyv. kelt: Magyar Királyi Országos Tiszti Kaszinó, Budapest, 1929. szeptember 5. In: 20-as album [kiemelés az eredeti szövegben]

emlékmű állítása esetén látta lehetségesnek, hogy bármely más ezredhez tartozott kanizsai hős emléke ne maradjon ki abból az érzésből és annak a kultuszából, amit a hősi szobor képvisel. Emellett hangsúlyozta, hogy a városi hozzájárulás a közösség pénze, halottaik pedig valamennyien egyformán kell, hogy részesüljenek az áldozatból, amit a város emlékezetük megőrzésére fordít.³⁴ Az utolsó kettő súlyos érv volt, és talán nem alaptalan, hiszen azzal, hogy végül két külön szobrot állítottak valóban nem valósult meg a kívánt közös emlékezet, hisz a többi ezredék és halottaik emlékét csak a városban szétszórta emléktáblák őrzik. (a Felső templom falán, az evangélikus templomban és az izraelita imaház falán is van ilyen tábla.)

Itt kell megemlíteni, hogy az első világháborúban elesettek számára készült emlékműveknek két funkciójuk van: a gyász és kegyelet kifejezése, valamint politikai feladat. Ugyanis politikai szimbólum szerepét is betöltik, az építők politikai ideológiája és az emlékmű által megörökített történeti esemény viszonyáról szólnak. A gyász és kegyelet érzése a temetkezési szobrászat körébe sorolja őket, sokszor közvetlenül is, temetőben, templomok falán elhelyezett szobrok, domborművek, a hősök neveit felsoroló táblák képében, ezáltal pedig az egyházi temetkezési szobrászat hagyományait folytatják.³⁵ Az emlékművek eme lelki funkciója a gyászmunka elvégzését szolgálná ritualizálás és szakrális mezőbe terelés útján. A 20-as szobor megrendelői az egykori bajtársak és családtagok, az ő fájdalmaik kifejezésében és enyhítésében volt szerepe ennek a személyes emlékműnek, ami épp azáltal lehetett személyes, hogy döntően (20 500 pengőből 15 500 pengő) adományokból készült és csak a 20. gyalogezredé. A hősi érdemek „felparcellázása” a családtagok számára a személyességet jelentette. Azzal, hogy a Felső templom elé kívánták helyezni egyszerre követték volna a szakrális mezőbe helyezés hagyományát, és állították volna az ezred dicsőségének hirdetésére legmegfelelőbb nyilvános helyre, a város legszebb terének tartott Deák Ferencz térre.

Ezzel szemben a városvezetés kívánságának megfelelően egy közös emlékmű felállítása szolgált volna egyszerre azon kötelességük teljesítését, hogy a város minden halottjáról megemlékezzenek, másrészt egy általánosabb, „nagy gondolat” hirdetését, ami a közelmúlt eseményeire vonatkozó egy egységbe fogott, kollektív emlékezet kialakításához járulhatott volna hozzá. Ezért ellenezhette tehát a polgármester, hogy az emlékművet a Deák térre helyezték. Annak kialakítása, a dinamikus mozgású, nyers érzelmeket mutató alakok olyasvalamit fejeztek ki, ami az élőkben mély megrendülést kelthet, de nem egyértelműen illeszthető be a politikai propaganda eszközrendszerébe. A szoborbizottság azt emelte ki

³⁴ Zalai Közlöny, 1929. október 2.

³⁵ Szabó 1991. 46-63. p.

erényeként, hogy az alakok mozdulatai, nagy mozgása milyen jól elkapta azt az érzést, amit a gyalogság élt át a közelharcban. Az alkotótól a módosításokban ennek erősítését kérték, hangsúlyozva, hogy a nagy lendület rovására semmi sem korrigálható.³⁶ (A módosítások elvégzése után a megrendelő bizottság bírálónak kérte fel Pásztor János szobrászművészt, a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács tagját; a módosított tervet elfogadták.³⁷) A polgármester pedig épp ezt a „groteszk” mozdulatot kifogásolta, tartotta alkalmatlannak a nagy gondolat kifejezésére, s illetlennek a templom előtti szerepeltetésre.

Hybl és a szoborbizottság október 4-én döntött az emlékmű helyéről, azt az Erzsébet tér délkeleti sarkán, az akkori városházával szemben jelölték ki. A bronz szobor felirata a győztes pályázat jeligéje: „Dalolva mentek csatáról csatára” és „A 20-as Honvédek és Népfölkelők emlékének”. A haraszi mészkőből készült talapzat két oldalán az ezred által vívott csaták helyeit örökítették meg. Az egész emlékmű 6,5 méter magas lett. A szobrot mészkőből és kovácsoltvasból készült kerítés vette körül. Az emlékmű témájához kapcsolódott a kertészeti kiképzés is. A szobor előterében virágból kirakva a Szózat sorai voltak olvashatók: „Még jöni kell, még jöni fog egy jobb kor...”³⁸

1930. május 31-én és június 1-jén kétnapos ünnepségsorozat keretében avatták fel a 20-as szobrot. Ahogy arról a Zalai Közlöny június 3-i kiadásában beszámolt, a június 1-jei avatási ünnepély óriási tömeget, mintegy 12 000 embert mozgató meg. A város virágdíszbe öltözött, a határban díszkapu várta az avató beszédet mondó József főherceget. Az Erzsébet téren dízsátort emeltek. A magas rangú vendégek között volt Gömbös Gyula a kormányzó képviselőjeként, báró Szurmay Sándor – akit még előző nap díszpolgárrá választottak –, a szomszéd vármegyék és városok vezetői, Zala vármegye országgyűlési képviselői, a volt ezredparancsnokok, Nagykanizsa hatóságainak, egyesületeinek, a zalai községeknek a képviselői. A nap zárásaként a színházban Katona József Bánk bánját mutatták be.³⁹ Gömbös jelenlétének miértje kérdésként merülhet fel. Bár kézzelfogható választ nem találtam, annyit fontosnak tartok itt megemlíteni, hogy 1918 novemberében, az újonnan felállított zágrábi magyar követségen Gömbös Gyula katonai attaséként szolgált (csak rövid ideig, ugyanis a Horvát Nemzeti Tanács a követséget gyorsan felszámoltatta), s ekkor a várható területi veszteségek csökkentését elérendő, a fegyveres jelenlét fontosságát felismerve javasolta a

³⁶ Az alkotótól kért módosítások. In: 20-as album

³⁷ Jegyzőkönyv, kelt.: Kispest, Herrich utca 37., Hybl műtermében, 1930. február 2-án. In.: 20-as album

³⁸ Kanizsai Enciklopédia, 129. p.

³⁹ Zalai Közlöny, 1930. június 3.

budapesti vezetésnek Muraköz azonnali katonai megszállását.⁴⁰ Ennyiben tehát kapcsolat fedezhető fel a Muraköz elcsatolása miatt nagy veszteséget szenvedett város és közte. Nem szabad azonban azt a tényt sem elfelejteni, hogy Gömbös 1929 és 1932 között (tehát az emlékmű avatásakor is) honvédelmi miniszter volt.

A politikai emlékművek jellegzetességeik (idő-, anyag- és pénzigény, az állandóság igénye és maradandó jelleg) miatt csak a politika által hirdetni kívánt ideológia stabil, állandó elemeit jeleníthetik meg. A vezércikk, szónoklat, emlékművek esetében az avatóbeszéd sokkal alkalmasabb a gazdagabb tudattartalmak megjelenítésére, de csak a pillanatnak szól, míg az emlékművet az örökkévalóságnak állítják.⁴¹ Ezt figyelembe véve álljon itt egy részlet a Zalai Közlöny 1930. június 1-ei számából, valamint az elhangzott beszédekből. A lap így ír: „Keserű decenniumra készül Csonkamagyarország. Június 4-én tíz éve, hogy a gyászos trianoni okmányra rákerült a magyar imprimatur. Méltóbb tiltakozást nem rendezhetett volna a zalai végváros ennek a torz emlékü napnak előestéjén, mint amikor hős fiainak véráldozatát rögzítette meg minden idők számára. Ez a szobor százezrek helyett tiltakozik. Ez a szobor százezrek helyett esküszik >>nem, nem, soha!<<-t. Ez a szobor százezrek helyett szóló tanúvallomás a történelem törvénytevő széke előtt. (...) Hatalmas magyar lélekerdő ezen a két napon Nagykanizsa (...) Mi lesz, ha egyszer Csaba király útjának valamelyik hős huszasa lova patkójával lerúg egy lángcsóvájú csillagot ebbe a magyar lélekrengetegbe?”⁴²

Az avatáson József főherceg beszédében megemlékezett az ezred csatáiról, amelyben bizonyították, hogy „ahol magyar csapat állott, baj nem volt, ahol magyar csapat küzdött, majdnem mindannyiszor győzelem koszorúzta fegyvereinket.” A huszasok példája buzdítson arra, hogy „fogjunk össze, legyünk osztály- és rangkülönbség nélkül magyar testvérek, dolgozzunk szent célunkért: Magyarország felépítéséért, Magyarország feltámadásáért.”⁴³

A kormány képviselőjében Gyömröy György főispán szólalt fel, aki így közvetítette Bethlen miniszterelnök üzenetét: „A magyar kormány sosem szűnik meg minden erejével munkálkodni, hogy a trianoni igazságtalanság revízió alá vétessék.” A főispán figyelmeztetett, hogy „egy fájdalomnak soha nem szabad elmúlni (...) [ami] azért van, mert mindnyájunk közös édesanyját, a mi drága Magyar Hazánkat érte fájdalom. (...) És itt, a trianoni határszélen, amely Nagykanizsa határában mintegy puskalövésnyire van, akkor, amikor pár

⁴⁰ Zeidler 1998. 72-73. p.

⁴¹ Pótó 1989. 15. p.

⁴² Zalai Közlöny, 1930. június 1.

⁴³ József főherceg beszéde. Zalai Közlöny, 1930. június 3.

nap választ el bennünket attól az évfordulótól, amikor a trianoni szerződést alá kellett írunk, tegyük fogadalmat, hogy mindnyájan vállvetve küzdünk és soha egy pillanatig meg nem szűnünk küzdeni az integer Magyarországért.”⁴⁴

A szobrot dr. Krátky István polgármester (1930-tól állt a város élén) vette át a következő szavakkal: „(.) ezen a napon a világháború hősei iránt tartozó régi kegyeletes adósságunk egy részét méltóképpen leróttuk (...) [a szobor] évszázadokon keresztül fogja itt a város szívében hirdetni a 20-asok önfeláldozó hazaszeretetét, kötelességtudását. (...) Ez a szobor nem gyászt hirdet, hanem élni akarást, a magyar honvéd és benne, általa a magyar nemzeti élni akarást, azt a vállvetett küzdelmet, amelyben az apa és a fiú, gazdag és szegény, kicsiny és nagy különbség nélkül minden becsületes magyar kell, hogy egygőz forrjon a szent nagy célban, magyar hazánk javára.”⁴⁵ A polgármester utalt arra, hogy vannak még, akikről a városnak emlékmű formájában is meg kell emlékeznie. Végül a hazáért tett fogadalommal zárta beszédét és vette át az emlékművet.

A különböző hősi és történelmi emlékművek közvetett kapcsolatban voltak a Trianon-ellenes közhangulat ébren tartásának szándékával,⁴⁶ s ez az előbb idézett beszédekben véleményem szerint nagyon jól tetten érhető, s fellelhetőek bennük az irredenta szimbólumrendszer jellemző elemei. A Zalai Közlöny Csaba királyfi felemlegetésével a honfoglaló-honvédő szimbólumot használja, a József főherceg által használt „Magyarország feltámadása” a bibliai történet bevett módon alkalmazott fordulata. Krátky polgármester az élni akarás szimbólumának nyilvánítja az emlékművet, tehát inkább a jövőbe mutató, mint a múltra emlékeztető üzenettel akarja felruházni. Még egy érdekességre kell itt felhívnom a figyelmet: a főherceg és a polgármester beszédben is kiemeli a társadalmi különbségeken felülemelkedő egység fontosságát, s ez a későbbiekben is felbukkan, hangsúlyozott dolog lesz. Látható tehát, miként van egyszerre jelen a huszas szobor esetében a politikai és az emlékezeti funkció.

Ezt követően az emlékmű 1965-ig díszítette a teret. 1945 és 1965 között a szovjet hősi emlékművel együtt volt hivatott emelni az Erzsébet tér fényét. Pontosabban csak a szovjet emlékmű. A 20-as honvédek szobrát 1965-ben a Széchenyi térre vitték, majd újabb indokolatlan áthelyezésére került sor, amikor a Hevesi Sándor Művelődési Központ építésébe kezdtek (1976-ban adták át). A 20-as szobor nem esett ugyan az építési területbe, de a központhoz méltóbb alkotásnak tartották a helyére állított, ma is ott álló térplasztikát, Németh

⁴⁴ Gyömörey György főispán beszéde. Zalai Közlöny, 1930. június 3.

⁴⁵ Dr. Krátky István polgármester beszéde. uo.

⁴⁶ Zeidler 2002. 17. p.

János munkáját. A Sétakerbe vitték, ahol a fáktól körülvéve is szépen érvényesült. 1993-ban helyezték vissza eredeti helyére, az Erzsébet térre.⁴⁷

2. A Suszteralle

A Deák tér Nagykanizsa talán legjellegzetesebb tere, a városra különösen jellemző háromszög alaprajzú terek jó példája. Funkció- és arculatváltásai szervesen követték Nagykanizsa város fejlődését.⁴⁸

A tér mai, jellegzetes képét a 19. század második felében nyerte el, amikor az 1860-as évektől tapasztalható nagyarányú építkezéseknek és városszépítő törekvéseknek köszönhetően létrejött a Deák tér déli oldalán a mai Kanizsa egyik legszebb utcaképe. 1872-ben indult el egy olyan szabályozási folyamat, ami érintette a piacok rendjét, s ami a Deák teret a kása- és gyümölcspiac helyévé tette.⁴⁹ A térre telepített juhar-allé a hetivásárok és nagyvásárok alkalmával általában a cipészek és csizmadiák árusítóhelye volt. 1930-ban, majd 1934-ben is felmerült, hogy az addigra megöregedett juharfák helyébe fenyőket ültessenek, de a kanizsaiak ragaszkodtak fenntartásához, s végül az Építési Bizottság és Krátky István polgármester is kiállt a megőrzés mellett. A köznyelv mai napig is Suszterallenak hívja az azóta részben elpusztult fasort.⁵⁰

Az első világháborút megelőzően tehát a Deák tér is – az Erzsébet térhez hasonlóan – piac funkcióját töltötte be. Azt követően viszont a tér jövőjét illetően új szempontok merültek fel. A Wurga-féle 1925-ös városrendezési terv szerint a Deák térrel kapcsolatos forgalmi igények mellett figyelembe kell venni az esztétikai szempontokat is.⁵¹

Az 1930-tól 1934-ig terjedő rövid időszakban emelt négy köztéri alkotás közül kettő állt és áll most is a Deák téren. Az egyik a 48. gyalogezred emlékműve, amely 1934-ben került oda és története szervesen kapcsolódik a korábban tárgyalt 20. honvéd gyalogezred szobrához. Előbb azonban az Országzászlóról kell szót ejtenem. Ezt nem csak időrendi megfontolásból tartom helyesebbnek, hanem azt a folyamatot is tekintve, amelynek során Nagykanizsa eljutott abból az állapotból, amikor még egyetlen köztéri szobra sem volt, odáig, hogy egy irredenta emlékművet állított fel.

⁴⁷ Kanizsai Enciklopédia, 129.p.

⁴⁸ Kunics 1992. 205. p.

⁴⁹ Kunics 1992. 207-208.p.

⁵⁰ Kanizsai Enciklopédia, 291.p.

⁵¹ Kunics 1992 212. p.

2.1 „A nemes gondolat tábora”

Dr. Szabó Zsigmond, a Magyar Revíziós Liga elnöke így írt: „Mi, öregebbek szorongva gondoltunk arra, hogy ebben a fiatal generációban nem lesz elég erős irredenta érzés, tette sarkalló tüzes vágy a régi Nagymagyarország gondolataért.” Épp ezért tartotta ugyanő nagyon örvendetesnek, hogy pont az ifjúság köréből indult kezdeményezés egy országzászló felállítására, ami szimbóluma lehet Nagymagyarország és vele együtt a Muraköz visszaszerzésének. Mert mint írta: „A hősi emlékszobrok a magyar katonai vitézség és hazájuk védelmében elesett hősök emlékei, de nem sírnak, nem vádolnak hazánk gyalázatos megcsönkítéséért és nem emlékeztetnek a nap minden órájában szent kötelességünkre, hogy elrabolt országrészeinket visszaszerezzük.”⁵²

A fent említett kezdeményezés a nagykanizsai Katholikus Legényegylet 1932 tavaszán tartott közgyűlését követő vacsorán indult útjára, ahol Boda Károly indítványozta, hogy a Deák térre, a Felsőtemplom elé kerüljön országzászló.⁵³ Az elgondolást rövidesen támogatta a fővárosi Országzászló- és Erekybizottság, és a Magyar Revíziós Liga is.⁵⁴ Dr. Szabó Zsigmond vezetésével előkészítő bizottság alakult, a Zalai Közlöny pedig nyilvános gyűjtést indított az első vidéki országrész-zászlóra, a „Muraköz-Országrész-zászlóra”. Minden adományt az újságban jegyezték, és eleve úgy szervezték meg „a nemes gondolat táborát, hogy benne legyen abban minden jó érzésű, jó magyar ember, akinek szerepe van e város közéletében, rang, osztály, felekezeti különbség nélkül.”⁵⁵

A gyűjtésből származó első 1200 pengőért Istók János kiterjesztett szárnyú bronz turulmadarát vették meg, mely „karmai közt a trianoni kígyóval, önmagában is méltó díszé volna a város akármelyik terének” ugyanakkor az országzászló tövében „gyönyörű kifejezője lett a magyar felszabadulás vágyának”.⁵⁶ Az országos szervezetek bekapcsolódásával a többi nagyobb határtelepülés is kedvet kapott, és országrész-zászló felállítását döntötte el. Így Mezőkövesd is, amelyik város aztán elhatározta, hogy a járásához tartozó 30 községben matyóhímzésű zászlót állít, a zászlókat pedig a matyóasszonyok varrják, kézzől kézre adva, amíg el nem készül. Az ötleten felbuzdulva kezdeményezték, hogy a nagykanizsai

⁵² Zalai Közlöny, 1932. július 17.

⁵³ Zalai Közlöny, 1932. április 7.

⁵⁴ Zalai Közlöny, 1932. július 17.

⁵⁵ Zalai Közlöny, 1932. június 22.

⁵⁶ Zalai Közlöny, 1933. február 4.

országzászlót is a városi asszonyok és lányok készítsék el.⁵⁷ Ez meg is valósult, a zászló Ketting Ferenc és Noll József rajzai alapján készült, a költségeket és munkákat a kanizsai nőegyletek osztották fel egymás között. Az ünnepi lobogó egyik felén angyalos magyar címer, a másikon a Zrínyiek címere volt látható. (Az állandó zászlót a Schütz-cég adományozta). A zászló mellé két nehéz-selyem szalagot hímeztek a polgári leányiskola növendékei.⁵⁸ A zászlórudat (Zalában nőtt fenyő rúd) egy földbirtokos adományozta, a kertészet pedig irredenta virágcsoporttal adott stílusos háttérrel az emlékjelnek.

A teljesen közadakozásból megvalósult emlékművet 1933. június 4-én, pünkösdvasárnap avatták fel. Dr. Simon György prelátus kanonok celebrálta a tábori misét, de aznap az összes felekezet (protestánsok és izraeliták is) ünnepi istentiszteletet tartott. A kormányt Gyömöre György főispán képviselte, az avató beszédet Urmánczy Nándor, az Országos Országzászló Bizottság elnöke mondta, miután a zászló tövében lévő urnában a 63 történelmi vármegye földjét helyezte el. Az ünnepség alatt a frontharcosok, cserkészek, levették díszőrségei váltották egymást.⁵⁹

A mindig félárbocra engedett lobogó másfél évtizeden át állt a trianoni szerződés elleni tiltakozásként és hirdette a magyar feltámadásba vetett hitet, csak az 1938-41 közötti visszacsatolások után vonták fel egy-egy hétre.

Az Országzászló leleplezésekor Urmánczy Nándor is megtekintette a város virágkultúráját, és ez alapján „a Pesti Hírlap vezetőhelyén irredenta városnak keresztelte el Nagykanizsát.”⁶⁰ Nagykanizsa ugyanis bekapcsolódott abba az országos mozgalomba, amely a kertészetet is az irredentakultusz szolgálatba állította. „A trianoni határra került város kertészete eredeti – tisztán a hazafiasság sugallta – elgondolás alapján az irredentizmus jegyében díszíti évről-évre más és más változatban Nagykanizsa tereit és utcáit azokkal a szőnyeg- és egyéb virágokkal, amelyeket üvegházaiában házilag termel.”⁶¹

Az ezer méternél hosszabb Horthy Miklós út a vasútállomástól vezetett a város központjába. Az állomástól kezdődően alakították az út szélén az irredenta virágágyásokat. Az első felirat: „Igazságot Magyarországnak”, ezután a Muraköz, Vendvidék, Bánát, Bácska, Erdély, Szepesség, Magas-Tátra, Csorba-tó, Csallóköz, Burgenland nevei következtek, majd a

⁵⁷ Zalai Közlöny, 1933. március 25.

⁵⁸ Kanizsai Enciklopédia: 247.p.

⁵⁹ Zalai Közlöny, 1933. június 4.

⁶⁰ Városkultúra 1935. 87-88. p.

⁶¹ uo.

trianoni szerződés által húzott határokkal Magyarország térképe, végül egész hosszában az elszakított városok névsora. Az 1934-ben felállított 48. gyalogezred emlékmű előtt a Szent Korona és Nagy-Magyarország címere, félkörívben a felirat: „Vesszen Trianon”. A szintén 1934-ben felállított Nagy-Magyarország emlékmű körül hasonló kompozíciót helyeztek el. Az Erzsébet téren a 20-as szobor mögé fenyőcsoportot ültettek, előtte az emlékművön is szereplő idézet volt virágokból kirakva. A Deák térre futó Csengeri úton a szabadságharc mártírjainak nevei szintén virágból.⁶²

2.2 „Zöldhajtókás, sárgapitykés...”

A nagykanizsai 48. császári és királyi gyalogezred katonái utolsó behívójukat 1934-ben kapták. A behívó ezúttal azonban nem csatára, hanem egy szobor avatására hívta a zöldhajtókás, sárgapitykés ezred tagjait. Az utolsó seregszemplén a hősi halált halt bajtársaik előtt tisztelegtek.

A 20. honvéd gyalogezred emlékműve körül kialakult vitában felmerült, a város kötelessége lenne, hogy összes hősi halottjának emléket állítson. A terv 1930 után is terv maradt néhány évig, mígnem 1932 novemberében mozgalom indult az emlékmű mihamarabbi felállítására.⁶³

A szobrot felkérésre – tehát nem pályázat útján elnyert megbízással – Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Zala megye szülötte készítette el. Helyét a Deák téren, a Felsőtemplom előtti irredenta virágágyban jelölte ki a szoborbizottság Krátky István polgármester és Király Sándor tanácsos részvételével ott, ahol akkor az ún. Török kút állt.⁶⁴ (Ez utóbbit ekkor az Erzsébet térre helyezték.) A költségeket ez esetben is gyűjtésből, illetve a képviselőtestület által megszavazott hozzájárulásból kívánták fedezni.

A lépcsőzetes kialakítású talapzaton álló bronz szobor egy első világháborús kézigránátos katonát és Petőfit ábrázolja, aki az 1798-ban Veronában alakult ezredben szolgált 1838 és 1840 között tizennyolc hónapig.⁶⁵ A talapzaton a következő, Petőfitől származó idézetek olvashatók: „S az ó világnak romjain Az új világot megteremtik”; „És mi nem hagyjuk magunkat, Míg lesz egy kéz s egy kard! Fogadom, hogy megbánja, Aki bántja a magyart.” Ugyancsak a talapzaton láthatók felsorolva a gyalogezred 1798-1918 közötti nevezetesebb csatái.

⁶² Városkultúra, 1935. 87-88. p.

⁶³ Zalai Közlöny, 1932. november 26.

⁶⁴ Zalai Közlöny, 1933. december 22.

⁶⁵ Kanizsai Enciklopédia, 237.p.

Az alkotás a dicső történelmi múlttal bíró, „zöldhajtókás, sárgapitykés” császári és királyi 48. gyalogezred 12 000 hősi hallottjának emlékműve, amely hivatott emléket állítani a dicső múltnak, a katonák hazáért hozott véráldozatának, az állítatók elképzelése szerint emlékeztetnie kellett *a világháborúra, Petőfire, és optimizmusra kellett, hogy buzdítson.*⁶⁶ Érdekessége a szobornak, hogy a közvetlen kapcsolat Petőfi és az ezred között jó indokot szolgáltatott a költő emlékművön való szerepeltetésére. Ezzel ugyanakkor Kisfaludi munkája a világháborús emlékművek hagyományát követte, ahol a leggyakrabban használt szimbólumrendszer az 1848-1849-es szabadságharcot idézte. Bár az alkotó nem haldokló, vagy puskájára támaszkodó honvédet jelenített meg, hanem mozgásban, támadás közben ábrázolta a gránátost, összevetve a másik ezredemlékművel, kevesebb benne a lendület. Sokkal inkább egy hősie pátoszba merevedett katonát látunk, amit a költő alakja erősít. Ez egyben elnagyoltabbá és általánosabbá teszi a mozdulatokat, nem az a „groteszk” póz jelenik meg itt, mint a 20-as szobornál, amit Sabján polgármester annál kifogásolt. Alkalmasabbnak vélhették tehát a városvezetők ama emlegetett magasztos gondolat kifejezésére és a templom előtti felállításra. A két szobor között tehát a mozdulat eredetiségében van különbség, abban azonban nem, hogy mindkettő rohamozó katonákat ábrázol, s az agresszivitás ilyen kifejezése a korszakban jellemzőbb a városok kiemelt emlékműveire és az ezredemlékművekre.⁶⁷ Abból a szempontból tehát az eltérések ellenére is hasonló a kettő, hogy a vidéki, a gyászt előtérbe helyező emlékművekkel szemben, a hősiességet ábrázoló harc és agresszivitás kerül előtérbe.

Kiemelendő különbség azonban, hogy az emlékművet felkérésre készítette az alkotó, méghozzá az a Kisfaludi Stróbl Zsigmond, aki a budapesti Szabadság téren felállított irredenta szoborcsoportban „Észak” alakjával a korszak programadó emlékművét alkotta meg. A megrendelők mondhatni biztosra mentek, amikor őt választották. Nem szabad persze a felkérés tényének vizsgálatánál figyelmen kívül hagyni, hogy Kisfaludi Stróbl Zala szülötte, s ekkor már befutott művész, aki épp ekkoriban készítette el angliai portrészorozatát. A korszak megannyi politikai emlékműve kötődik nevéhez, s a huszas szobrot is elkészítette volna – felkérésre. Mégis érdekes, hogy a 48-as emlékműnél nem adtak esélyt más alkotónak: Kisfaludi Stróbl neve egyszerre jelentett presztízst a városnak, s biztosítékot a minden szempontból megfelelő emlékműre.

Az emlékmű alapkövetétele 1934. augusztus 23-án, a gyalogezred tűzkeresztségének napján történt. Húsz évvel azelőtt, 1914. augusztus 23-án Kraszniknál esett át a tűzkeresztségen az

⁶⁶ Zalai Közlöny, 1934. január 16.

⁶⁷ Nagy 1991. 131. p.

ezred, amely 12 000 lelket áldozott. Az emlékmű mellett egyéb eszközt is keresett a szoborbizottság, hogy minél teljesebben őrizze a halottak emlékét. Ezért Schöffl Rezső ny. ezredes javaslatára a szoborbizottság egy ezüst babérkoszorút is készíttetett Berényi Árpád ékszerésszel, melynek 90 levelébe vésette a dicsőséges ezred hőstetteit és harcainak színhelyeit. Ezzel koszorúzták meg az emlékművet minden ünnep alkalmával.⁶⁸

Az emlékmű tájolása is sajátos. A szoborbizottság, a Petőfi Társaság, és a kultuszminisztérium által kirendelt művészeti tanács részéről is elismeréssel illetett kompozícióban a katona eldobni készül gránátját. Méghozzá abba az irányba, ahova Petőfi – jobbában a Szűzmáriás lobogóval – baljával mutat, délnek, a Muraköz felé, „ahol a szabadságra várnak a magyarok.”⁶⁹

Rózsás János, a Nagy-Magyarország-emlékmű Szoborbizottságának egykori tagja úgy tudta, hogy emiatt Jugoszlávia és Magyarország között diplomáciai jegyzékváltásra is sor került.⁷⁰ Az országzászló és a 48. gyalogezred szobrának kapcsán, azok felavatása körül született írások és beszédek véleményem szerint tükrözik az emlékművet állítatók hozzáállásának a publicisztika és nyilvános beszéd pillanatnak szóló szférájában megmutatkozó hangsúlyeltolódását. Ennek szemléltetésére idézek most dr. Szabó Zsigmond országzászlóról írt cikkéből: „... Az országzászló mai felavatásánál nem száll a Murán át gyűlölet és harag Horvátország felé. (...) Az országzászlóra a magyar és a Zrínyiek címere van hímezve. (...) És én bizton hiszem, hogy közös történelmünk e nagy és fényes alakja jó szomszédsági és megértő viszonyt fog teremteni a két sokat szenvedett nemzet között.” A szerző ugyanitt megragadta az alkalmat, hogy további véleményét is kifejezze, miszerint a magyar és horvát együttélés előnyösebb volt Horvátország számára is, és a délszláv egyesülés végzetes következményekkel járhat szomszédunk számára.⁷¹ Ez egybeesett a zalai elit által hangoztatott gondolattal.

Az Országzászló avatási ünnepségén Gyömöreay főispán közvetítette a kormány üzenetét: Az irredenta gondolatnak és a revízió vágyának nem szabad megváltoznia, de annak figyelembe vételével kell így maradnia, hogy az itthoni lépések következményeit az odakint élő magyarok

⁶⁸ Zalai Közlöny, 1935. március 10.

⁶⁹ Zalai Közlöny, 1934. március 24.

⁷⁰ interjú Rózsás János íróval, 2011. december 13. készítette: saját

⁷¹ Szabó Zsigmond: Az országzászló és Muraköz. Zalai Közlöny, 1933. június 4.

szenvedik el.⁷² Ezzel szemben Petőfi dél felé mutató karja és a katona fenyegető testtartása talán valóban kiválthatott némi diplomáciai tiltakozást Jugoszlávia részéről.

„A zuhogó esőben is impozáns” körülmények között megtartott, 1934. szeptember 1-jén zajlott avatáson Gömbös Gyula miniszterelnököt Gyömörey György főispán képviselte. Ő beszédében arra intett, hogy „(..) ne legyen gyáva beletörődés az átkos Trianon teremtetten helyzetbe, hanem legyen elpusztíthatatlan a reménységünk, hogy az ország ebből a helyzetéből ki fog emelkedni és igazunkat ki fogjuk vívni.”⁷³ Az emlékművet Krátky István polgármester vette át a következő szavakkal: „(..) Petőfi és a 48-as hős érc tekintettel néznek körül és látják nem messze innen a trianoni határt. Látják kétszáz méterre innen a rohamozó 20-as honvéd és népfelkelő vállvetett küzdelemre indulását. Látják itt a város szívében a félárbocra engedett országzászlót, a város utcáin az elszakított magyar városok, az 1848-as szabadságharcos hősök virágokból kirakott neveit és mindezek mögött látják, érzik a magyar lelkekben összegyűlt keserűséget, a sok nélkülözést, szenvedést, elszegényedést, munkanélküliséget, amelynek okozója Trianon.” Majd Petőfi szájába adván a szót: „Ez a hely, ahol én állok a 48-as zalai bakával, az emlékezés szent áldozati oltára. (...) Gyertek ide emlékezni, gyertek ide imádkozni, (...) szolgáljátok a magyar imába foglalt szent célkitűzést, a magyar feltámadás mielőbbi valóra váltását. (...) Esküdjetelek hát, hogy rabok tovább nem lesztek, esküdjetelek, hogy nem akartok Trianon rabjai maradni, hogy Trianonban soha meg nem nyugodtok, mert a történelem és az Isten igazsága győzni fog.”⁷⁴

A gyáva beletörődés elutasítása, Trianon okolása minden nehézségért (ne feledjük: 1934-et írunk, Magyarországot is elérte már a gazdasági válság), eskütétel a meg nem szűnő harcra, ezek mind erősebb szavak. De csak szavak, amelyek az ország közvéleményének, jelen esetben pedig egy határszélre került, egykor virágzó város lakosainak szóltak.

Az avatóbeszéd elmondására egyébként megint József főherceget kérték fel, aki fontos ügyek miatt nem jelenhetett meg, ezért őt Pacor József ny. altábornagy képviselte. Az ünnepségen részt vett továbbá az alispán, a kerület országgyűlési képviselői, egy felsőházi tag, és maga az alkotó, Kisfaludi Stróbl Zsigmond is. Jelen volt az egykori 48-asok bécsi küldöttsége is. Az avatást megelőző este pedig Nagykanizsán tartotta vidéki nagygyűlését a Petőfi Társaság.⁷⁵

⁷² Zalai Közlöny, 1933. június 7.

⁷³ Gyömörey György főispán beszéde. In: Z.K. 1934. szeptember 4.

⁷⁴ Dr. Krátky István polgármester beszéde. Uo.

⁷⁵ Zalai Közlöny, 1934. augusztus 31.

Az emlékmű utóéletével kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy ez az egyetlen olyan emlékmű a városban, amit 1945 után a helyén hagytak. Ennek oka lehetett, hogy Petőfi alakja miatt könnyű volt a szobor átértelmezése. Ma is ugyanott áll, s a város Petőfi Sándor születésnapján ott tartja megemlékezéseit, március 15-e közeledtével pedig a szobor környékét ellepik a nemzetiszín papírzászlócskák, amiket a gyerekek készítenek. A gránátosra, valamint az egész emlékmű tájolására nem figyel fel senki.

3. Az irredenta város legmagasabb pontján: „az önzetlenség és hazaszeretet” szimbóluma

„Majd egy ismeretlen jótevő (...) szobrot csináltat (...) és azt felajánlja Nagy-Kanizsa város díszére...” – idézi Halis István Bakónaki Timót, kanizsai guardian 1758-ban kelt levelét gr. Batthyány Lajos palatinushoz, amelyben a Szentháromság-szobor felállításának engedélyezését kéri.⁷⁶ Csak az adományozás gesztusa hasonló, amikor Schless István 1933 októberében 20 000 pengő adományt tett Nagykanizsának egy irredenta emlékműre, továbbiak mellett azzal a kikötéssel, hogy azt az Eötvös téren állítsák fel. De miért pont ott?

A város kelet-nyugati tengelyében kialakított három központi tér közül a legkeletibb, az Eötvös tér, különböző részeit sokáig eltérő névvel illették. Körülbelül 1860-ig létezett a téren a „Sárecz tenger”, amely még a 18. században jött létre és valószínűleg egy téglavető visszamaradt gödreként keletkezett, bár nevét – bármily meglepő – Sárecz József csizmadiáról kapta. A 19. század folyamán a gödröt feltöltötték.⁷⁷

Az Eötvös tér közkeletűbb neve azonban ez: Papkert. Ennek magyarázata, hogy a terület jelentős része eredetileg a tér délkeleti sarkán álló piarista gimnáziumhoz tartozott. 1885-ben döntött úgy a város, hogy a már tervezett Sétakert megvalósulásáig legalább egy „Ideiglenes Sétatér” legyen Kanizsán.⁷⁸ Folytatták a terület korábban megkezdett fásítását. Bár a tér parkosított részét már 1873-ban Eötvös térnek nevezték el, az egészet csak 1900-tól hívták annak.⁷⁹ Közben a gimnáziumot elköltöztették, épületét lebontották, a köznyelv az iskola tanáraitra emlékezve azonban még ma is sokszor papkerti néven emlegeti a teret.

⁷⁶ Halis 1899. 54. p.

⁷⁷ Tarnóczy 2009. 172. p.

⁷⁸ Kanizsai Enciklopédia, 256.p.

⁷⁹ Tarnóczy 2009. 172. p.

Az Eötvös tér nyugati oldalán működött a fapiac egészen 1925-ig,⁸⁰ így funkciójában kapcsolódott a már tárgyalt terekhez, amelyek korábban szintén piacként működtek, s amelyeket az 1925 utáni – és különösen dr. Krátky István polgármestersége alatt – a városvezetés mintegy a belváros legszebb részét alkotó egységként kezelve alakított, formált, díszített. Az Eötvös tér nyugati sarkánál ér véget a Fő út, zárul a három tér által alkotott egység. Ez a pont egyben Kanizsa legmagasabb pontja is. Két utca találkozik itt – kialakítva a tér háromszög formáját –, a Petőfi és a Teleki (korbeli helyesírással Teleky) utca, amelyekhez Schless István személyesen is kötődött. A Petőfi utcában született és a Telekyben nevelkedett. Ez a kötődés hozzájárult ahhoz, hogy ragaszkodott az irredenta emlékmű helyét illető választásához, és úgy nyilatkozott, hogy ha azon a helyen nem valósulhat meg, adományát Debrecenbe viszi, amely városhoz tanulmányai révén szintén erős kötődései voltak.⁸¹

A tér és a város arculatát meghatározó Nagymagyarország-emlékmű adományozójának, Schless Istvánnak a neve nem volt ismeretlen Nagykanizsa közönsége számára. Több közcélú adománya közül példaként az országzászló ideiglenesnek mondható fenyő rúdja helyébe felajánlott acél zászlórúd említhető.

Schless István 1885. november 8-án született Nagykanizsán, a család negyedik gyermekeként. Debrecenben végezte tanulmányait, később a Felvidékre költözött, ahol a kralováni Cementgyár és Mészkőművek gyárigazgatójaként dolgozott. Ezután a pilseni Skoda gyár alkalmazottja lett. Az összeomlás után a csehek felgyújtották lakását, kiforgatták vagyonából, menekülnie kellett. Visszaköltözött Nagykanizsára.⁸²

A Tanácsköztársaság idején a munkanélküliek tömegét látva építőipari szövetkezet szervezésébe kezdett, célja az volt, hogy a város összes építőszakmához tartozó munkanélkülijét foglalkoztassa. Az engedélyezés után egy héten belül már 25 tisztviselőt és 400 munkást foglalkoztatott. Emellett megoldotta 50-60 család lakhatási gondjait is. A szövetkezet azonban nem kommunista alapon működött, ezért feljelentették az Országos Munkaügyi Népbiztosságnál és forradalmi törvényszék elé akarták állítani. Ekkor visszavonult. Pénze elfogyott, a bankbetétjét a kommunisták lefoglalták. Mivel se pénze, se szakszervezeti igazolványa nem volt, ezután se üzletben, se vendéglőben nem kapott ételmezt. Kénytelen volt külföldre menekülni. Apja révén osztrák állampolgár is volt, így Bécsben lelt otthonra. A kommün bukása után hazatért, majd szeptember közepén végleg Ausztriába, a

⁸⁰ uő.uo.

⁸¹ Zalai Közlöny, 1934. január 21.

⁸² Mészáros 2007. 148. p.

Salzburg melletti Grödigbe, majd Anifba költözött, ahol felépítette otthonát, a Villa Hungariát. Schless Ausztriában találmányai értékesítéséből élt, abból szerezte vagyonát. Szabadalmait a világ 16 országában gyümölcsözték, Amerikától Norvégiáig. Az a 20 000 pengő is, amit adományozott, egyik szabadalma Svájcban történt értékesítéséből került ki.⁸³

Schless István tehát egy sikeres feltaláló, élete, karrierje a Monarchiához kötődött, annak összeomlása Schless életében is fájó fordulatot hozott. Személyes tragédiája az országgal kapcsolódott össze. Érthető, hogy ezután ennyire szíven viselte a megcsönkített Magyarország ügyét. Különböző akciói közül egyet kiemelendő: ő volt az, aki elérte, hogy a két világháború között rendszeressé váló magyar rádióadásokat minden nap a Himnusszal zárják, s ez igazán marandandó eredménye volt. Egy másik alkalommal pedig szintén a Magyar Rádiónál indítványozta a „nemzet órája”-nak elindítását: „Egy órai műsor a nemzeti kultúrfőlény biztosítására és a megszállott területekkel való lelki és kulturális közösség ápolására.” Ez azonban nem valósult meg.⁸⁴

Miután a Zalai Közlöny 1933. október 20-i számában hírt adott a felajánlásról, az emberek találgatni kezdték, vajon komoly-e az áldozatkészség. Sőt később, mikor az újság beszámolt arról, hogy Schless átutalta a szóban forgó összeget, sokan azt is kétségbe vonták. A Bankegyesület igazgatója azonban megerősítette az összeg megérkezéséről szóló hírt. Az ellenzők ekkor azzal hozakodtak elő, hogy miért nem jótékony célra fordította.⁸⁵ Végül pedig tiltakozás indult a katolikus fiatalok körében az ellen, hogy az emlékmű a Szentháromság-szobor helyére kerüljön. A katolikus ifjúság küldöttsége felkereste a polgármestert, akit arra kértek, hagyják a helyén a szobrot, ami már régóta ott van, és szinte tradíciók kötik ahhoz a térhez.⁸⁶ A kérdésben Gazdag Ferenc püspöki tanácsost is megkérdezték, aki nem zárkózott el az áthelyezéstől. Az általa kikötött feltétel az volt, hogy ha elviszik az egyházi tulajdont képező szobrot, olyan helyre kerüljön, ami a plébánia területéhez tartozik. Nyilatkozatát, amely előtt a város katolikus közössége is meghajolt, így zárta le: „A kéz kezét mos elve alapján most az Egyház hajol meg Schless úr kívánsága előtt, de eljöhet az idő, hogy valamilyen kanizsai egyházi ügy előmozdítása vagy megvalósítása körül Schless úr lesz méltányos, akiről biztos tudomásom van, hogy nem tud megfelekedezni az ő szándékaival szemben gyakorolt figyelmelességről.”⁸⁷ Schless István végül azt a döntést hozta, hogy átadta a

⁸³ uő.uo. 149-150.p.

⁸⁴ Zalai Közlöny, 1933. október 28.

⁸⁵ Zalai Közlöny, 1933. november 23.

⁸⁶ Zalai Közlöny, 1933. november 29.

⁸⁷ Zalai Közlöny, 1934. február 8.

végleges megbízást és a pénz feletti rendelkezési jogot Krátky polgármesternek és Barbarits Lajosnak, a Zalai Közlöny felelős szerkesztőjének.⁸⁸

Ezek ellenére 1934. február elsejéig sikeresen lezajlott az emlékműre kiírt pályáztatás. A Schless által megfogalmazott pályázati kikötések a következők voltak: „Az emlékműnek Magyarországon található gránitból kell készülnie. Ki kell fejeznie: 1. A történelmi Magyarország egységét és oszthatatlanságát. 2. A trianoni békediktátum tarthatatlanságát. A mű fő eszméje a 63 vármegyének a Szent Koronában való egysége, de kifejezésre kell jutnia a trianoni megcsönkítottságnak is. 3. A műnek ki kell fejeznie a magyarságnak a hazájáért hozott véráldozatát, Mohács, Bécsújhely, Nagyenyed stb. helynevek feltüntetésével.”⁸⁹

Ezek a kikötések olyan pontosak voltak, mint amilyen következetesen hangoztatta Schless őszinte célját: „Hogy ha [a fiatalok, egyáltalán a magyarok] ezt a szobrot látják, lobogjon fel az ő szívükben is úgy az oszthatatlan, egész Magyarország minden szeretete, fájdalma és reménysége, mint ahogyan az bennem él, aki távol élek hazámtól és azt, amit irányában érzek, nem tudom másként kifejezni mint úgy, hogy megörökítem eszméjét Szent István koronájának hajdani fényében. (...) Legyen az én szobrom egy felkiáltójel és követelje mindenkitől az önzetlen hazafiságot.”⁹⁰

Mindezek ismeretében 57 művész kérte meg a részletes feltételeket a városi iktató hivataltól. 21-en nyújtották be határidőig pályázataikat a polgármesteri hivatalhoz. Ezekből az első válogatás során kiválasztott 3 pályamű került a zsűri elé. Az elvárásoknak végül leginkább a „Süt a nap” jellegű pályamű felelt meg, amelynek alkotója Hübner Tibor budapesti műépítész volt.⁹¹

A megvalósításra elfogadott terv egy 10 méter magas oszlopcsoport volt. Az ennek talapzatát képező lépcsősor annak a munkának és fáradtságnak a jelképeként értelmezték, amivel őseink a hazát felépítették. A lépcsők közé beiktatott, a négy világtáj irányába néző, oltárszerű tömbök (rajtuk Mohács, Muhi, Arad és Trianon történelmi dátumai) az építő munkát kísérő véráldozatot hirdetik. A lépcsők feletti, még a talapzat részét képező sávon körben a 13 megmaradt vármegye címerei, mutatva, hogy ezeken épül fel az új Magyarország, amit egy következő posztamensen az elcsatolt vármegyék üres címerpajzsai jelképeznek. Az oszlopokon, a világtájak irányába néző négy allegorikus emberi alak volt látható, amelyek az

⁸⁸ Zalai Közlöny, 1934. április 1.

⁸⁹ Zalai Közlöny, 1933. október 20.

⁹⁰ Zalai Közlöny, 1933. október 29.

⁹¹ Zalai Közlöny, 1934. február 2.

elszakított részek fájdalmát, vágyakozását, valamint a reményt és a magyar erőt szimbolizálták. A négy alak közt felnyúló központi oszlop felső szélén körbefutva a Magyar Hiszekegy, majd az egész művet egybefogva lezárásként a Szent Korona szerepelt. A Zalai Közlöny vélekedése szerint a terv erőt sugárzó összbenyomású, a megadott gondolatot tisztán kifejező, könnyed és fantáziadús. Erényeként emelte ki, hogy modern formákat követ.⁹²

Az elbírálók (Schless István, dr. Krátky István polgármester, Vécsey Barnabás városi mérnök, Kertész Béla építésmérnök és Rimanóczy Gyula műépítész, a Magyar Mérnök és Építész Egylet delegáltja) módosításokat kértek a nyertes alkotótól. Ennek eredményeként a szobor magasabb lett, változott a megyék címereinek elhelyezése is. A négy allegorikus szobor egyike Hungáriát ábrázolta, pajzsán Nagymagyarország kontúrájával, egy másik a honfoglaló harcost, a harmadik a munkát jelképező magyar parasztot, a negyedik a keblén gyermeket tartó magyar édesanyát szimbolizálta. A csonka megyék címerei félig kidolgozva voltak az emlékmű négy oldalán. A nagyobb címerek közül az első oldalon lévő a magyar címer, kétoldalt Nagykanizsa és a Zrínyiek címere, hátul az adományozó nevével és az építés dátumával ellátott tábla.⁹³ Ma is így néz ki az emlékmű, csak a hátsó táblát aktualizálták.

A négy új alaknak, amelyek testtartása elvesztette az előzőeket jellemző oldottságot (vö. melléklet: 8. és 9. ábra), a következő magyarázatot adták: a négy szoboralak Magyarország megújulási folyamatát mutatja be; az édesanya a gyermekkel a magyar élni akarás és annak szimbóluma, hogy a magyar nép soha nem múlik el. A becsületes munka jelképe a magyar földművelő. Hungária és a harcos a magyar feltámadást jelenti, akkor is, ha a külső erők nem hallgatnak a békés szóra, hitet önt a megcsonkított ország lakóiba és reményt ad a határokon kívül rekedt magyarságnak.⁹⁴ Az irredenta kultusz szimbólumrendszere teljes valójában jeleneik meg tehát az emlékművön.

Felvetődött, hogy az országzászló eszméje nem teszi-e feleslegessé ezt a gazdag szimbolikájú új emlékművet? Urmánczy Nándor felvetésére dr. Szabó Zsigmond válaszolt a Zalai Közlönyben: Bár a félárbocra eresztett lobogó mindennél jobban erősíti a „Nem, nem, soha!”-t és emellett nem csak gyászol, hanem a kötelességre is figyelmeztet, de Nagymagyarország emlékműve sem „elveszett országrészeinket gyászolja, hanem az okvetlen eljövendő Nagymagyarország proféciaális ígérete”, olyan „zarándokhely, ahova, minden gyermeknek el

⁹² Zalai Közlöny, 1934. február 7.

⁹³ Zalai Közlöny, 1934. március 22.

⁹⁴ Dr. Szabó Zsigmond: Nagymagyarország emlékműve. In: Zalai Közlöny, 1934. szeptember 30.

kell jönnie, „hogy megtudják: milyen volt és milyen lesz Nagymagyarország.”⁹⁵ „Aztán tessék csak elképzelni! – mondja Schless az emlékmű helyével kapcsolatban – Nagykanizsát irredenta városnak szokás nevezni újabban. Ha az idegen Letenye felől, vagy utas a vasút felől, a főutca egyenes vonalában érkezik, megpillantja a hősök szobrát, a magyar véráldozat, a hősi múlt emlékét. A következő pillantás egyenes vonalban az országzászlóra, a trianoni szomorú jelen reménységének felkiáltójelére esik. Az utca-vonalát pedig lezárja a szentistváni Nagymagyarország kőbe vésett szimbóluma, a hősi múlt és szomorú jelen emlékei után az azokon felépülő Hungária irredenta szobra a boldogabb magyar jövő emlékeztetője. Az irredenta város így lesz egységes művészi elgondolással külsőségeiben is az, amit számára ez az építettn jelent és Nagykanizsa büszkén fogja mutogatni minden idegennek főutcáját.”⁹⁶ Az újságíró pedig így érvel: „Az emlékművekben szegény Nagykanizsának nem szabad egy önzetlen hazafias áldozatkészségből fakadt, ilyen páratlanul nagylelkű adomány sorsát jelentéktelen hangulati tényezők kiélezésével veszélyeztetni.”⁹⁷

A körülbelül 11 méter magas mű pilisvörösjei és dunaharaszti kőből készült, az alakokat Rápolthy Lajos szobrász és éremművész faragta ki. Az emlékmű „Magyar anya” figuráját Hübner Tibor feleségéről mintázta.⁹⁸

Az emlékmű ünnepélyes avatásának időpontját többször is kitűzték, majd módosították. Korábban lehetségesnek és kíváncsnak találták az augusztus 20-i időpontot, ám az első hivatalos dátumot – a munkálatok elhúzódása miatt – október 6-án jelölték meg. Aztán ezt tolták egyre későbbre különböző indokokkal. A városvezetés érthető módon szeretne volna országos ünnepségen (fővárosi és kormányképviselet jelenlétében) leleplezni a monumentumot, ahogy az előzőeket. Az avatóbeszédet Herczeg Ferenc, a Revíziós Liga elnöke vállalta (az egyik halasztás az ő kérésére történt). A negyedik kijelölt időpontra, 1934. október 28-ra már a meghívókat is kiküldték. Végül azt is lemondták az időjárásra hivatkozva. Az ünnepélyt következő év (1935) pünkösdi ünnepére helyezték át.

Hivatalosan azonban az emlékművet soha nem adták át, a fent említett indokok mögött külpolitikai okok húzódhattak meg.

⁹⁵ uő.uo.

⁹⁶ Zalai Közlöny, 1934.01.21.

⁹⁷ uo.

⁹⁸ Mészáros 2007. 9. p.

Az október 9-i marseille-i merényletet követően a jugoszláv kormány elégtételt követelt, aminek jogosságát senki nem vitatta. Azonban világossá vált az is, hogy a kérdés rendezésében a merényletben közreműködő egyik nagyhatalmat (Németország és Olaszország) sem lehet érinteni. A bűnbakot Magyarországon jelölték meg.⁹⁹

Október 12-én a csehszlovák sajtó heves kampányt kezdett Magyarország ellen, amihez a jugoszláv lapok is csatlakoztak.¹⁰⁰ Cikkezni kezdtek arról is, hogy a kanizsai emlékmű a hangulatkeltést szolgálja a szomszédos országok ellen, és leleplezése alkalmából hatalmas jugoszlávellenes tüntetés várható, amit országosan szerveznek Magyarországon.¹⁰¹ A jugoszláv kormány november 22-én panaszjegyzéket nyújtott be a Népszövetséghez.¹⁰²

A Zalai Közlöny október 25-i számában jelentette be, hogy az átadó ünnepséget következő évre halasztják – az indoklásban az időjárásra hivatkoztak. A népszövetségi eljárás viszont – amely során az aktuális politikai szükségletektől függően feszültebb és enyhébb periódusok váltották egymást – egészen 1935. május 25-ig elhúzódott.¹⁰³

A magyar külpolitika az első perctől igyekezett minden gyanúsítást visszautasítani.¹⁰⁴ Ebben a helyzetben a magyar kormány nem vállalhatta, hogy a nagykanizsai Nagy-Magyarország emlékművet országos szintű ünnepen avassák fel. A város hiába szeretne volna tehát méltó körülmények között felavatni a Nagy-Magyarország emlékművet, ez ütközött a külpolitikai vezetés lehetőségeivel.

A kialakult helyzetben Schless István személye is veszélybe került. A marseille-i királygyilkosságot követő vádiratban is szerepelt a nagykanizsai Nagy-Magyarország emlékmű és vele kapcsolatban Schless István neve. A jugoszláv és cseh lapokban megjelent azon vádak ellen, hogy az emlékművön uszító feliratok vannak, a magyar hatóságok úgy védekeztek, hogy elküldték az ügy genfi tárgyalására az emlékmű fényképeit és külön képeket készítettek a „lázító” feliratokról is.¹⁰⁵ A szülővárosa által idegenbe szakadt, jóérzésű magyarként tekintett Schlessből Ausztriában „Ungarischer Hund” lett. Az osztrák hatóságok 1935 áprilisában vádat emeltek ellene, mert osztrák állampolgárként magyar irredenta emlékműre 25 000 pengőt adományozott (a végösszeg ugyanis ez volt, és a szükséges 5000-t

⁹⁹ Ormos 1984. 171. p.

¹⁰⁰ uő.uo.: 174.p.

¹⁰¹ Zalai Közlöny, 1934. október 28.

¹⁰² Ormos 1984. 174. p.

¹⁰³ uő.uo.: 200.p.

¹⁰⁴ uő.uo.: 176.p.

¹⁰⁵ Zalai Közlöny, 1935. április 21.

is ő adta), és ezzel külpolitikai bonyodalmat okozott. Kétségbe vonták a pénzügylet tisztaságát is. Schless István kisemmizetten menekült Németországba, ott kellett újrakezdenie az életét családjával és a jóvoltából emelt emlékművet végleges formájában csak két évvel később láthatta.¹⁰⁶

Az irredenta emlékművet ugyan soha nem avatták fel, a kanizsaiak azonban befogadták a Fő út impozáns lezárását képező alkotást. A mindenki által megszeretett emlékmű előtt szívesen készítettek fényképet a nagykanizsai lakosok és a Nagykanizsára látogató turisták, átutazók.¹⁰⁷ A talapzaton állandóan koszorú pihent, éjszaka díszkivilágítást kapott (az egyenlő bánásmód jegyében a Szentháromság-szobor is), előtte irredenta virágágyat alakítottak ki.

Bár nem volt lehetősége ünnepélyes keretek között, avatóbeszéd formájában hangot adni gondolatainak, a következő Krátkytól származó idézet példázhatja, miként gondolkodott a városvezetés az emlékműről:

„Jóleső örömmel tölt el, hogy ilyen szomorú időkben is lassan szépíteni tudjuk városunkat. Különösen örülök, hogy ezek közt a reálisan nehéz viszonyok közt akadt egy idegenbe szakadt magyar, aki eszmei célra, egy elvont hazafias gondolat kifejezésére ekkora anyagi áldozatot hozott. Ezzel maradandó emléket állított nem csak a gondolatnak, amit a szobornak ki kell fejeznie, hanem annak a magyar áldozatkészségnek és hazaszeretetnek is, amelyre olyan kimagasló példát mutatott gesztusával.

Azt hiszem, nincs Magyarországon még egy város, amely 1934-ben, egy év alatt két értékes szobrot avasson fel. És ez okoz nekem nagy örömet, hogy ebben a válságos időben ennek a magasztos gondolatnak: a Trianon elleni küzdelemnek és hőseink emlékének egyszerre áldozhatunk.

Bármilyen gondterhes időket élünk, vagy talán éppen azért, nem szabad megfeledkeznünk azokról az eseményekről, melyek bennünk a jövőbe vetett hitet ébren tudják tartani. Ezeknek az eszményeknek oltárán áldozni mai súlyos viszonyaink között fokozott kötelességünk.

Emellett öröm számomra az is, hogy városunk szépítése terén az idén is előrehaladunk s ezzel azt a jó hírnevet, amely kezd kialakulni városunkról, öregbíthetjük.”¹⁰⁸

¹⁰⁶ Mészáros 2007. 103. p

¹⁰⁷ uő.uo.

¹⁰⁸ Zalai Közlöny, 1934. február 7.

Az emlékmű közel két évtizedig állt helyén. Elvonult felette a második világháború vihara és az új politikai értékrendszer már nem tudta elfogadni a szobor képviselte szemléletet. „Le kell dönteni a reakció bálványait. (...) Radikálisan kell ezt a kérdést megoldani. A múlt emlékeit teljesen el kell pusztítani, hogy helyet adhassunk az új eszmék kibontakozásának.” – hangoztatta a Zala című lap az új jelszót 1945 júliusában.¹⁰⁹

1945-ben megrongálták a „reakciós világ” e „bálványát”, de még így is hét évig állt. Azután egyik napról a másikra tüntették el 1952-ben. Az Eötvös téren található víztározó gödörbe döntötték, nem fordítottak gondot arra, hogy elszállítsák, vagy a helyszínen megsemmisítsék. Mielőtt azonban sírjuk elnyelte volna az emberi alakokat, az arra „hivatottak” brutálisan lefejezték a szobrokat. Az emlékmű visszaállítására 2001-ben került sor.

Összegzés

„A köztéri szobrászat alapvető sajátossága a nyilvánosság, s ez eredményezi a köztéri szobrászat esetében a mecénatúra sajátos osztódását a megrendelő, az átvevő és a zsűri intézményére. (...) az átvevő (...) mindig a pillanatnyi politikát képviselő hatalmi szerv. (...)

Nyilvánosságra szánt művek esetében a mindenkori politikai hatalomhoz, a „kurzus”-hoz igazodás sokszor már az alkotás folyamatában tetten érhető. Az alkotó egzisztenciálisan függ a megrendelőtől, de a zsűritől, illetve az átvevőtől is. A gyakorlatban ez általában mégsem jelent kettős függést, hiszen az esetek többségében a kezdeményező, a megrendelő is maga az állam vagy valamilyen hatalmi szerv. De mivel egyéni vagy társadalmi kezdeményezésre és mecénatúrával sem lehet nyilvános emlékművet felállítani a tényleges hatalmi viszonyok, a fennálló politikai rendszer ellenében, az alkotónak létérdeke olyan művet készíteni, ami megfelel az átvevő vagy a zsűri képviselte hatalom elvárásainak.”¹¹⁰

A megrendelő, zsűri és átvevő hármának szempontjából áttekintve a történeteket, a nagykanizsai politikai emlékművekről írt dolgozatomat a következőkben összegzem.

Mind a négy emlékmű azonos korszakban született, a két világháború közötti időszakban prioritást élvező revíziós politika szempontjából aktívabbnak tekinthető külpolitikai periódusban, melyben a marseille-i merénylet jelentett cezúrát, ami egyben a nagykanizsai

¹⁰⁹ Zala, 1945. július 8.

¹¹⁰ Pótó 1989. 11.

irredenta emlékmű felállításával csúcspontjára ért szoborállítási folyamat végét is jelentette a városban.

A korszakon kívül közös az emlékművekben az, hogy nagyobb részt adományokból, a 20-as és a 48-as szobor estében kisebb arányban városi hozzájárulásból készültek, ezáltal a városi közönség magáénak érezhette azokat. Ez utóbbi állítás a leginkább a Muraköz Országzászlóra lehet igaz, ahol nemcsak a költségek, de a kivitelezési munka is megoszlott a városi közösség tagjai között; s legkevésbé lehet igaz a Nagy-Magyarország emlékműre, ami egy személy adományából épült fel.

Mindegyik szobor szervesen illeszkedik az országos folyamatokba szimbolikájuk (48-49-es hagyomány az ezredszobrokon; országzászló-mozgalom; az irredenta szimbólumrendszer tökéletesen megjelenítő Nagy-Magyarország emlékmű) által. Az avatásukkor elhangzott beszédek, az azonos időben a lapokban megjelenő publicisztikák pedig retorikájukban belesimulnak a kor belföldi közönségének szóló, s szűkebben az aktívabb revíziós külpolitika időszakában jellemző verbális ideológiaközzvetítés formájába.

Külön-külön tekintve az emlékműveket azonban hangsúlyeltolódások figyelhetők meg a magánemberi és politikai funkció között, ami a kivitelezés folyamatából következhetett. A huszadik honvéd gyalogezred szobrának állíttatását ugyanis a bajtársak és hozzátartozók kezdeményezték, a bíráló bizottságban a felállításra alkalmasnak vélt pályaművet szintén a személyes kötődéssel bírók hozták meg, s ennek eredményeként egy olyan emlékművet készítettek el, ami a városvezetés elképzeléseinek nem felelt meg teljesen, sokkal inkább a személyes, magánemberi elemek dominálnak a történetben. Véleményem szerint ennek következménye volt az, hogy az emlékmű nem kerülhetett az eredetileg kiszemelt helyre, a Deák térre.

A megrendelő a 48-as emlékműnél is az ezred, ám ez esetben már jobban érvényesülhettek a politikai vezetés szempontjai. Erre jelentett biztosítékot, hogy az előzővel (és a másik két tárgyalt emlékművel) szemben nem pályáztatás útján történő megbízással, hanem felkérésre készítették el egy olyan alkotóval, Kisfaludi Stróbl Zsigmonddal, aki az országos tendenciákba illeszkedően dolgozott.

Az Országzászló közösségi kezdeményezés útján valósult meg a finanszírozástól a kivitelezésig. Ebben az emlékműben találkozott a kollektív érzelmi oldal (Muraköz elvesztése

és az ország tragédiája miatt érzett közösségi szinten jelen lévő érzelmek) a politikai célt (revízió) szolgáló propagandával.

Az irredenta emlékmű ellenben egyetlen személy adománya, aki a megbízásról és pénzről való rendelkezés jogát átadta a városvezetésnek (a polgármesternek, valamint a Zalai Közlöny felelős szerkesztőjének), a kivitelezésbe ugyanakkor végig volt beleszólása. A Nagy-Magyarország emlékmű ideológiájában tökéletes kapcsolatot mutat az uralkodó kultusszal, létrejötte azonban nem volt egyértelmű, hiszen ez ellen mutatkozott némi ellenállás a városlakók részéről, s az országzászló miatt is kérdésessé vált. A kettőt külön kell választani: Az egyik a városlakók részéről érkező ellenvetések (az adományozó, Schless miért egy emlékműre adakozott; miért oda állíttatta, ahova). Ezek okai közt kereshetjük talán, hogy egyetlen személy adományáról és jelentős összegről volt szó egy olyan időszakban, amikor az országot gazdasági válság sújtotta. Emellett más feltáratlan s ezért ehelyütt említésre nem került okok is lehettek a háttérben.

A másik Urmánczy Nándor felvetése. Véleményem szerint ebben a konkurenciával szembeni ellenállást kell keresni. Urmánczy ugyanúgy személyes ügyének tekinthette az országzászló-mozgalmat, ahogyan Schless az irredenta emlékművét.

Az irredenta emlékmű történetének sajátja, hogy éppen ezt az országosan leginkább jelentős emlékművet nem tudták felavatni, nem tudta tehát a városvezetés *átvenni*, ugyanakkor mégis ez lett a város arculatát leginkább meghatározó, s lakók és turisták körében is elfogadott, kedvelt köztéri alkotása Nagykanizsának.

A különbségek ellenére azonban sikerült egységbe fogni az emlékműveket, s szerepük az egység hangsúlyozása lett, amiben a legnagyobb szerep a városvezetésé lehetett, akinek a helyek kiválasztásánál mindig döntő szava volt. Kiemelendő dr. Krátky István polgármester és Barbarits Lajos, a Zalai Közlöny főszerkesztőjének neve. Ezáltal egy térbe fogott, ha nem is tervszerűen emelt, de az idő múlásával egységbe rendeződő sort alkotnak Nagykanizsa két világháború között felállított szobrai.

Felhasznált irodalom és források jegyzéke

Barbarits Lajos [1929]: *Nagykanizsa*. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest

Csóti Csaba [2000]: *A trianoni döntés és Zala megye*. in.: Zala megye ezer éve. Szerk. és technikai szerk.: Kostyál László; Főszerk. és felelős kiadó: Vándor László, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága

Halis István [1899]: *A ferencrend kanizsai zárdája. Tanulmány Kanizsa történetéből*. Nagykanizsa

Kanizsai Enciklopédia. Szerk.: Rikli Ferenc. B.Z. Lapkiadó Kft., 1999

Kunics Zsuzsa [2009]: *Gabona piac – Főtér – Erzsébet királyné tér. A nagykanizsai Erzsébet tér kiépülése, története a dualizmus időszakában*. In: Zalai Múzeum. Szerk.: Kovács Zsuzsa, Marx Mária. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg

Kunics Zsuzsa [2001]: *Középítkezések, városfejlődés Nagykanizsán 1850-1945 között*. In: Zala megye ezer éve. Szerk.: Vándor László. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg

Kunics Zsuzsa [1992]: *A nagykanizsai Deák tér története a város fejlődésének tükrében*. In: Zalai Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból. Szerk.: Horváth László, Vándor László. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg

Mészáros József [2007]: *A nagykanizsai Nagy-Magyarország-emlékmű. Schless István emlékének*. Czupi Kiadó, Nagykanizsa

Nagy Ildikó [1991]: *Első világháborús emlékművek*. In: Monumentumok az első háborúból. Szerk.: Kovács Ákos. Corvina

Ormos Mária [1984]: *Merénylet Marseille-ben*. Kossuth Könyvkiadó

Pótó János [1989]: *Emlékművek, politika, közgondolkodás*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest

Szabó Miklós [1991]: *A magyar történeti mitológia az első világháborús emlékműveken*. In: Monumentumok az első háborúból. Szerk.: Kovács Ákos. Corvina

Tarnóczy Attila [2009]: *Hol, mi? Kanizsai házak és lakóik*. Nagykanizsa. Tárhely: holmi.nagykar.hu, Működteti a Halis István Városi Könyvtár, Nagykanizsa.

Zeidler Miklós [2009]: *Revíziós tervek és irredenta kultusz*. In: A magyar jobboldali hagyomány. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest. 474-505. p.

Zeidler Miklós [2002]: *A magyar irredenta kultusz Magyarországon*. Teleki László Alapítvány

Zeidler Miklós [1998]: *Gömbös Gyula*. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest

A Zalai Közlöny című lap 1929 és 1935 közötti számai. Felelős szerkesztő: Barbarits Lajos

A Zala c. lap 1945. július 8-i száma

Városkultura. Városfejlesztési és Idegenforgalmi folyóirat. 1935. VIII. évfolyam, 4-5. szám

A 20-as Honvédek és Népfelkelők Nagykanizsán felállított „Hősi emlékműszobrának” története.
Eredeti okmányok alapján összeállította: Győry Sándor, a szoborbizottság titkára. A nagykanizsai Thury György Múzeum tulajdona, jelzet: TGYM Történeti dokumentációs tár 72.17.1 [a szövegben a következő rövidítéssel hivatkozom rá: 20-as album]

Interjú Rózsás János íróval, 2011. december 13. készítette: saját

Melléklet

1. ábra Hybl munkájának nagy agyagmintája



2. ábra Hybl József nyertes pályamunkája



Az 1-2. kép

forrása: Thúry György Múzeum

3. ábra A 20. gyalogezred szobrának avatása



Forrás: Thúry György Múzeum

4. ábra A 20-as szobor az Erzsébet téren az 1930-as években



Forrás: Thúry György Múzeum

5. ábra Az Országzászló a Deák téren az 1930-as években



Forrás: Thúry György Múzeum

6. ábra A 48. gyalogezred emlékműve a Deák téren



Forrás: Thúry György Múzeum

7. ábra A Deák az Országzászló emlékművel és a 48-as szoborral, utóbbi előterében az irredenta virágágy



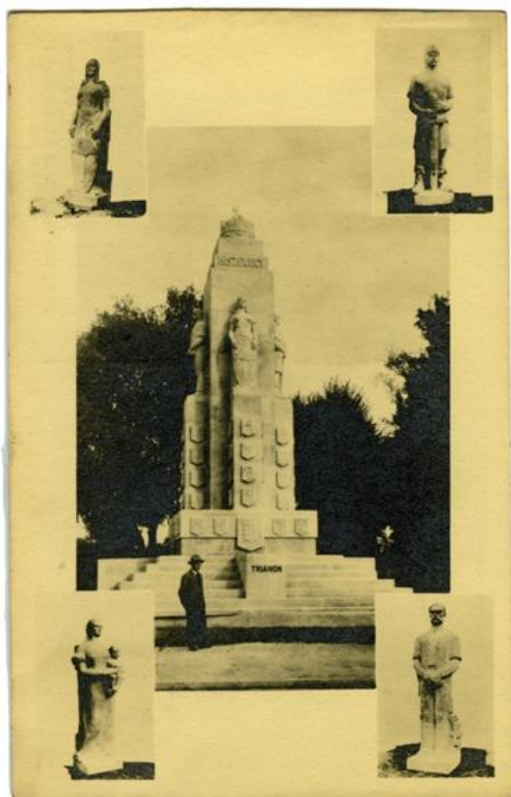
Forrás: Thúry György Múzeum

8. ábra Hübner Tibor nyertes terve a Nagy-Magyarország emlékmű pályázatán



Forrás: Thúry György Múzeum

9. ábra A Nagy-Magyarország emlékmű allegorikus alakjai az 1930-as években



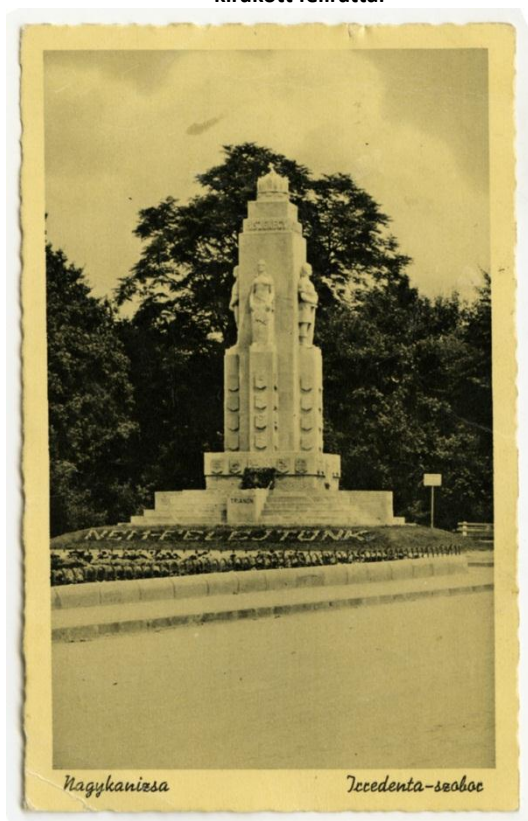
Forrás: Thúry György Múzeum

10. ábra A Nagy-Magyarország emlékmű, eredeti állapotába visszaállítva



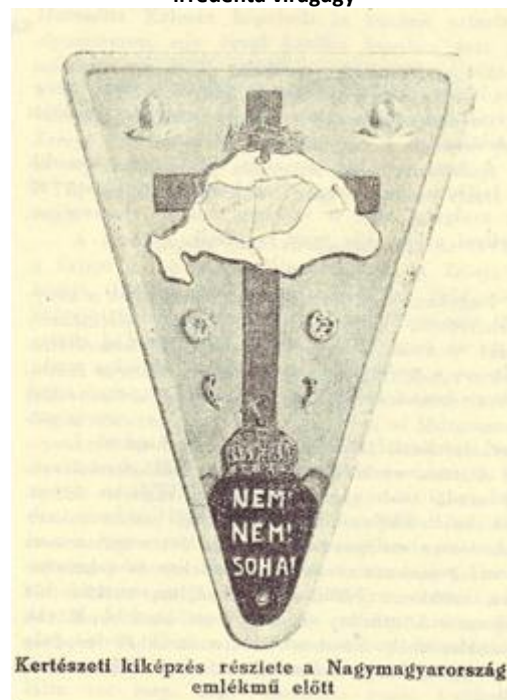
Forrás: Thúry György Múzeum

11. ábra A Nagy-Magyarország emlékmű virágokból kirakott felirattal



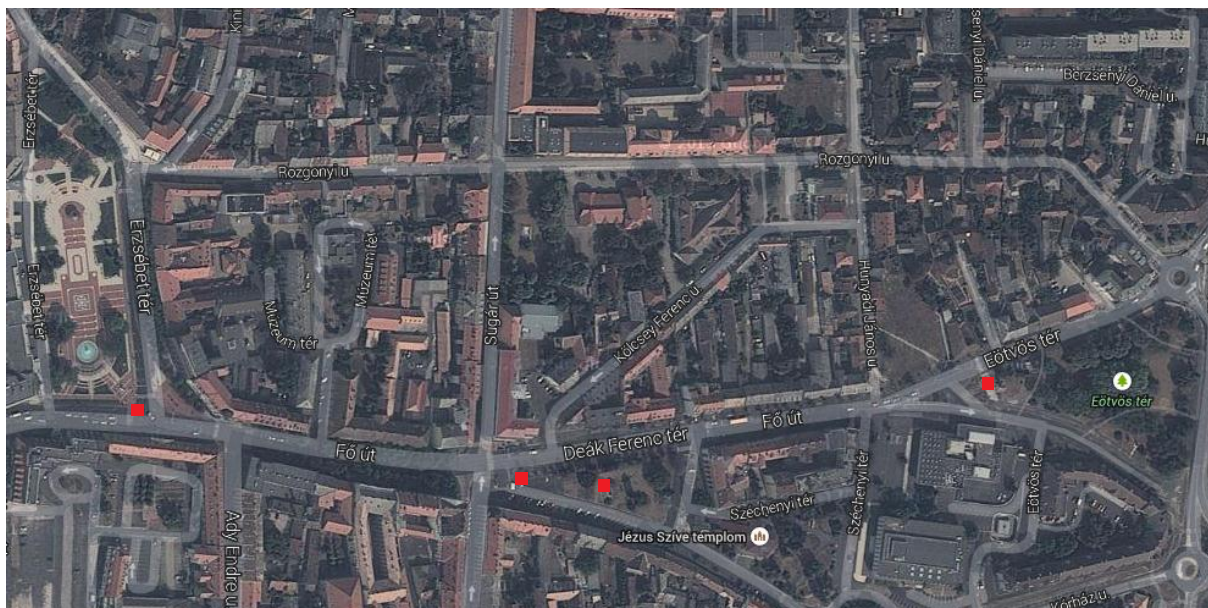
Forrás: Thúry György Múzeum

12. ábra A Nagy-Magyarország emlékmű előterében fekvő irreudenta virágágy



Forrás: Thúry György Múzeum

13. ábra Nagykánizsa belvárosa, a négy piros négyzet jelöli az eredeti helyükön álló/visszaállított négy emlékművet



Forrás: saját; <https://www.google.hu/maps/@46.4555356,16.9923528,634m/data=!3m1!1e3> alapján

